

Naleving van het rookverbod in Enschedese cafés

Karlijn van Kollenburg

S0157937

M.E Pieterse, J.J. van Hoof & J.F. Gosselt

Samenvatting

Het is een fenomeen dat al eeuwen bestaat, roken. Een gebruik waarvan de negatieve gevolgen voor de gezondheid de laatste decennia steeds duidelijker zijn geworden. Op persoonlijk gebied maar ook in de bescherming tegen meeroken (Environmental Tobacco Smoke, ETS) speelt de overheid een steeds grotere rol. Vanaf de jaren '90 zijn diverse maatregelen getroffen om in het bijzonder werknemers van een rookvrije werkplek te voorzien. Op 1 juli 2008 werd deze wetgeving ook van kracht voor de horeca.

De invoering van het horecarookverbod ging niet zonder protest en naleving ervan wordt dan ook veelvuldig gemonitord door de Voedsel en Warenautoriteit (VWA), die met handhaving van het verbod belast is. Zij heeft in december 2008 en maart 2009 door instantie Intraval evaluatieonderzoek uit laten voeren in 600 horecagelegenheden, binnen 25 verschillende steden. De naleving bleek met 76% en 83% het geringst in de categorie cafés en discotheken, waarvan er vier per stad waren vertegenwoordigd in de steekproef (N=100).

Vanuit Enschede - een van de steden uit de steekproef van het VWA onderzoek - kwamen signalen dat het met deze naleving in werkelijkheid echter anders zou zijn gesteld. Dit vormde reden voor het opzetten van een lokaal onderzoek naar de naleving van het rookverbod in 39 cafés in het centrum van Enschede. Aan de hand van een geprotocolleerde mystery shop methode zijn deze cafés op drie tijdstippen (21.00, 23.30 en 01.30) in het geheim bezocht. Het nalevingspercentage in Enschede was 59%, een beduidend lager percentage dan het gemiddelde van 76% (winter) en 83% (voorjaar) uit de landelijke onderzoeken van de VWA. Toevoeging van het nachtelijke meetmoment aan huidig onderzoek speelde een grote rol in dit verschil tussen de beide resultaten. Een belangrijke vraag is of deze situatie zich ook in andere steden uit het evaluatie onderzoek voordoet. Wellicht is een landelijk onderzoek met slechts vier cafés per stad in de steekproef niet representatief genoeg. Toevoeging van het tijdselement zou mede kunnen bijdragen aan meer volledig evaluatie onderzoek. Metingen dienen bij voorkeur te worden afgenomen na 01.30 en zouden een langere tijd moeten duren. Een provocatietest (het verzoek doen om te roken) zou daarnaast verhelderende resultaten kunnen opleveren. Tot slot zou het zinnig zijn het aantal werkzame personeelsleden te registreren, om te kunnen vaststellen welk percentage werknemers nog niet van een rookvrije werkplek is voorzien.

Naast het vaststellen van naleving van het rookverbod is het van groot belang de determinanten hiervan op te sporen zodat interventies zich hier voortaan op kunnen richten. Dit onderzoek ontbeerde in Nederland tot dusver. Aan de hand van een aantal constructen - afgeleid van het door de overheid ontwikkelde onderzoeksinstrument 'de Tafel van elf' - is een vragenlijst opgesteld. Deze vragenlijst is afgenomen onder personeel en eigenaren van dezelfde 39 cafés, om de resultaten uiteindelijk te kunnen koppelen aan de geobserveerde naleving uit het mystery shop onderzoek. De kwaliteit van de data was - door een lage respons, de gevoeligheid van het onderwerp en de daarop volgende sociaal wenselijke antwoorden - gering. Ter gevolge hiervan konden er geen conclusies worden getrokken over de rol van gemeten constructen ten aanzien van naleving, maar zijn er wel aanbevelingen gedaan voor toekomstig onderzoek.

Ook konden een aantal beschrijvende resultaten worden afgelezen, om inzicht te geven in sterke en zwakke punten van beleid. Zo blijkt de persoonlijke acceptatie van het beleid erg laag maar wordt het verbod

wel praktisch uitvoerbaar geacht door cafépersoneel en eigenaren. Zij ervaren meer sociale controle dan externe controle en hebben eigenlijk geen idee wat hun klanten nu eigenlijk willen. Cafépersoneel en eigenaren blijken ook niet goed op de hoogte te zijn van mogelijke sancties. Hoewel de invloed van deze elementen op de naleving onbekend is gebleven, zou de overheid actie kunnen ondernemen hierop in te spelen. Door positieve gevolgen van het horecarookverbod kenbaar te maken; onderzoek te doen naar daadwerkelijke wensen van café bezoekers en door frequenter over te gaan tot rechtsvervolging, kan weer een stap worden gezet naar een samenleving waar het fenomeen roken een steeds kleinere rol vervult.

Inhoudsopgave

1. Theoretisch kader	7
1.1 Epidemiologie	7
1.2 Wetgeving	8
1.3 Positieve resultaten van beleid	8
1.4 Handhaving van het rookverbod	9
1.5 Enschede en de naleving van het rookverbod	10
1.6 Onderzoeksvragen	11
2. Methode onderzoeksvraag 1: 'Naleving in Enschede'	13
2.1 Mystery shoppen: Observeren van naleving	13
2.2 Corpus	14
2.3 Selectie van mystery shoppers	14
2.4 Procedure	14
2.5 Dataverzameling	16
2.6 Data analyse	17
3. Methode onderzoeksvraag 2: 'Determinanten van naleving'	18
3.1 Op zoek naar een gedragsverklaringsinstrument	18
3.2 'De Tafel van elf'	19
3.3 Vragenlijst	19
3.4 Steekproef	22
3.5 Data analyse	23
4. Resultaten onderzoeksvraag 1: 'Naleving in Enschede'	24
4.1 Voortgang	24
4.2 Naleving	24
4.3 Fysieke eigenschappen	25
4.4 Drukke	26
4.5 Personeel	27
5. Resultaten onderzoeksvraag 2: 'Determinanten van naleving'	28
5.1 Voortgang	28
5.2 Onbetrouwbare data filteren	28
5.3 Beschrijvende resultaten	28
5.3.1 Acceptatie beleidsdoel	29
5.3.2 Persoonlijke acceptatie beleid	29
5.3.3 Kosten en baten	30
5.3.4 Normgetrouwheid	30
5.3.5 Praktische haalbaarheid	30
5.3.6 Controlekans	30

5.3.7 Subjectieve norm (intern)	30
5.3.8 Sociale controle	31
5.3.9 Voorlichting	31
5.3.10 Naleving	31
5.3.11 Sanctiekans	32
5.3.12 Correlaties	32
5.4 Verklaring van naleving door constructen	33
5.4.1 Independent Sample T-test	33
5.4.2 MANOVA General Linear Model	34
5.5 Zelfgerapporteerde naleving en geobserveerde naleving	34
5.6 Achtergrondvariabelen	35
5.6.1 Rokersstatus	35
5.6.2 Geslacht	36
5.6.3 Kennis	36
6. Conclusie onderzoeksvraag 1: 'Naleving in Enschede'	37
6.1 Naleving in Enschede	37
6.2 Lokaal versus landelijk: steekproef	37
6.2 Lokaal versus landelijk: nachtelijke metingen	38
6.3 Overige bevindingen	38
6.4 Tekortkomingen	39
7. Conclusie onderzoeksvraag 2: 'Determinanten van naleving'	40
7.1 Fysieke eigenschappen	40
7.2 Determinanten van naleving	40
7.3 Overige bevindingen	42
7.4 Beperkingen onderzoeksinstrument	42
8. Wat nu te doen?	44
8.1 Toekomstig onderzoek	44
8.2 Interventies	44
9. Referenties	46
10. Bijlagen	49
10.1 Instructie presentatie mystery shoppers	49
10.2 Checklist mystery shop onderzoek	52
10.3 Brief voor noodsituaties	54
10.4 Vragenlijst	55

Voorwoord

Drie en een half jaar communicatiewetenschappen studeren en dan een afstudeeronderwerp kiezen. Iets waar ik niet lang over na heb moeten denken. Iets maatschappelijks, iets met gezondheidscommunicatie én iets wat mijn persoonlijke interesse heeft.

De richting gezondheids/overheidscommunicatie heeft mij altijd meer gelegen dan de communicatie in de marktsector en binnen het bedrijfsleven. De commerciële trucjes die je in de beginjaren van communicatiewetenschap leerde inzetten voor persoonlijk gewin waren niet aan mij besteed. Helaas lag de focus van de studie in de bachelor fase vooral aan de marketingzijde en kwam pas in de masterfase de gezondheidscommunicatie in beeld. Deze richting had mijn interesse gewekt. Ik besteedde mijn kennis liever aan het algemeen maatschappelijk belang en voerde tijdens mijn studie verschillende onderzoeken en opdrachten uit in die richting. Ik deed onderzoek naar alcoholgebruik en bedacht interventies om binge drinken bij jongeren op vakantie aan banden te leggen. Ik verzon interventies om meer orgaandonoren te werven en deed in mijn bachelor opdracht onderzoek naar de opinies ten aanzien van een aantal rook restrictiemaatregelen. Vooral deze laatste opdracht deed mij inzien dat ik overheidsbeleid erg boeiend vond.

Via de mail ontving ik halverwege mij masterjaar informatie over een opleiding tot maatschappijleer docent. Dit leek mij een leuk vervolg op mijn huidige studie en ik ging alvast om de tafel zitten om de toekomst door te spreken. De opleidingscoördinator van deze masteropleiding gaf me als tip mee de overheid of een maatschappelijk probleem te betrekken in mijn afstuderen MCS, zodat ik ook vast wat meer achtergrond had voor LVHOM. Aangezien ik toch al graag iets wilde doen met beleid kwam dat mooi van pas. Het zou dus iets gaan worden met beleid en roken.

Op een zaterdag in januari 2009 ging ik samen met een vriendin op stap in Enschede. We hielden een kroegentocht en passeerden die avond een zestal cafés. Wat opviel was dat er weer gerookt werd. Vanaf juli 2008 was er een nationaal rookverbod ingevoerd in de horeca, en tot op heden hadden de Enschedese cafés zich daar toch redelijk aangehouden. Hoe kon het dan dat er steeds meer cafés kwamen die het roken weer toestonden. Wat bewoog hen daartoe? Waarom greep de overheid niet in?

Er kwamen spontaan allemaal vragen in mij op die zowel met beleid als met roken te maken hadden en ik slaagde erin hierover een onderzoeksvorstel te formuleren. Dit voorstel wist, na een wat diepere uitwerking van de precieze bedoelingen, de interesse te wekken van twee afstudeerbegeleiders en ik kon aan de slag. Het resultaat ligt nu voor u. Een onderzoek naar de naleving van het rookverbod in Enschede.

1. Theoretisch kader

Anno 2009 een nog steeds bestaand fenomeen: Roken. Een gebruik dat de laatste decennia van genotsmiddel is verworden tot activiteit dat ernstige gezondheidsrisico's met zich meebrengt. In deze theoretische introductie wordt de problematiek rond tabaksgebruik in kaart gebracht. Zowel gezondheidsrisico's van zelf roken als meeroken (Environmental Tobacco Smoke, ETS) komen hierbij aan de orde. Daarnaast wordt een blik geworpen op wetgeving ten behoeve van inrichting van rookvrije werkplekken, met in het bijzonder aandacht voor de rookvrije horeca. De positieve resultaten hiervan worden uiteengezet, en het zal duidelijk worden dat de invoering ook niet zonder protest gepaard ging. Ten slotte wordt een brug geslagen naar huidig onderzoeksontwerp, de stand van zaken rond het rookverbod in Enschedese cafés, en worden met betrekking hierop een tweetal onderzoeksvragen gepresenteerd.

1.1 Epidemiologie

In 2008 rookte 27% van de volwassen Nederlandse bevolking (STIVORO, 2008). Met een percentage van 40% in 1975 leek de daling vanaf die tijd ingezet. Dit hield verband met een hoop schadelijke gevolgen voor de gezondheid die wetenschappers aan het licht brachten. In 1964 werd door de Surgeon General voor het eerst de mogelijke relatie onderzocht tussen roken en een aantal levensbedreigende ziekten. In 1982 en 1983 identificeerde de Amerikaanse organisatie roken als de belangrijkste oorzaak van hart en vaatziekten en kanker. Destijds had roken in 30% van alle kanker sterfgevallen in Amerika een grote bijdrage geleverd. Tegenwoordige onderzoeken bieden geen optimistischere kijk. Sigaretten bevatten allerlei schadelijke stoffen zoals nicotine, teer en koolmonoxide die het lichaam schade toebrengen. Deze stoffen tasten de bloedvaten aan, stellen de teerhaartjes in de longen buiten gebruik en verslechteren de conditie (STIVORO: Wat doet roken met uw lichaam, Z.D.). Roken vergroot zo niet alleen de kans op hart en vaatziekten en allerlei vormen van kanker maar ook op longziekten, de ziekte van Crohn, Alzheimer, Artritis, tandvleesontstekingen, oog aandoeningen en huidziekten (STIVORO: Ziekte en roken, Z.D.).

Rond de jaren zeventig begonnen wetenschappers zich af te vragen of ook passief meeroken schadelijke gevolgen had voor de gezondheid. Tijdens het roken wordt immers slechts 15% van de rooklucht door de roker zelf ingeademd. De overige 85% rook komt van de brandende sigaret en komt rechtstreeks in de omgevingsruimte terecht (Taylor, Johnson & Kazemi, 1992). In 1986 werd door de Surgeon General een onderzoek uitgevoerd naar de effecten van Environmental Tobacco Smoke (ETS) op de gezondheid. Zij concludeerden dat de kankerverwekkende stoffen die de roker inademt ook - en zelfs in grotere mate - aanwezig zijn in de zijstroom van de sigaret, en zodoende longkanker bij meerokers kan veroorzaken. Daarnaast zorgt ETS voor irritaties aan ogen, luchtwegen, keel en neus. Glantz en Parmley ontdekten in 1991 ook een verhoogt risico op hart en vaatziekten ten gevolge van passief roken. In 1989 (Kawachi, Pearce & Jackson) werd blootstelling aan ETS onderzocht in Nieuw Zeeland. De kans op blootstelling aan ETS veroorzaakt door de partner bleek er 12,7% voor mannen en 16,1% voor vrouwen. Op de werkplek was de kans op blootstelling echter veel groter, 33,6% voor mannen en 23,4% voor vrouwen. Het relatieve risico op longkanker en hart en vaatziekten werd hierdoor hoger gesteld op de werkplek dan in de thuisomgeving. Taylor, Johnson

en Kazemi bevestigden in 1992 deze bevindingen: op de werkplek was de blootstelling aan ETS over het algemeen hoger en daardoor ook de kans op ziekten die het gevolg zijn van passief roken.

1.2 Wetgeving

Al in 1970 werd zowel in de publieke als private sectoren in Amerika rookbeleid ontwikkeld om werknemers te beschermen tegen ETS. Vanaf 1990 ondernam ook de Nederlandse overheid actie om werknemers van een rookvrije werkplek te voorzien. Er werd een rookverbod ingesteld in publieke ruimtes, binnen het onderwijs en in de zorgsector. In 2004 werd er een rookverbod in het personenvervoer ingesteld en dienden ook alle particuliere werkgevers voor een rookvrije werkplek te zorgen. Horecagelegenheden vormden hierbij een uitzondering. De overgang zou te groot zijn omdat roken veel sterker verbonden was met activiteiten (waaronder eten en alcoholconsumptie) in horeca gelegenheden dan op andere werkplekken. Daarnaast werd er door horecaondernemers zelf financiële schade voorspeld (Binkin et al., 2007). De blootstelling van horecapersoneel aan ETS was echter veel omvangrijker dan bij werknemers in andere sectoren: sociale situaties en alcohol zouden de consumptie van de sigaret in de horeca drastisch verhogen (Eadie et al., 2008). Wortley en collega's deden in 2002 onderzoek naar de blootstelling van 5000 werknemers aan ETS in verschillende branches. Zij vonden dat boeren en werknemers in verzorgingstehuizen het minst in aanraking kwamen met ETS (0.06). Barpersoneel en obers hadden daarentegen echter te maken met de hoogste blootstelling (0.47). Deze verhoogde blootstelling zorgde in Engeland elke week voor een dode barmedewerker (Eadie et al., 2008). Hier werd in 1998 getracht een systeem van zelfregulatie - the Approved Code of Practice (ACoP) - op te zetten om het horecapersoneel te beschermen. De overheid bereikte een akkoord met de horeca welke tot het jaar 2000 de tijd kregen maatregelen te treffen. Tegen die tijd bleken echter zeer weinig gelegenheden hier gehoor aan te hebben gegeven. Ook Heloma en collega's (2001) die onderzoek hadden verricht in Finland, concludeerden dat wetgeving veel effectiever was dan regelgeving op vrijwillige basis. Zodoende werd er in verschillende Europese landen wetgeving aangenomen die ook het roken in de horeca strafbaar stelt. Ierland was hierbij - na tien jaar lang getracht te hebben een zelfregulatie systeem op poten te zetten (Goodman, Agnew, McCaffrey, Paul & Clancy, 2007) - koploper. Het land stelde het totaalverbod in op 29 maart 2004. In navolging hierop wijzigden ook veel andere (voornamelijk Europese) landen in de loop der jaren hun wetgeving. In 2007 werd tussen de PvdA, het CDA en de ChristenUnie een coalitieakkoord bereikt om ook in Nederland een totaal rookverbod in te stellen, als één van de laatste landen van de Europese Unie. Op 1 juli 2008 zijn de wijzigingen in de tabakswet van kracht geworden en mag ook in horecagelegenheden in Nederland niet meer worden gerookt. Hoewel het beleid hoofdzakelijk is gericht op bescherming van de werknemer tegen ETS, werd een uitzondering voor horeca zonder personeel bewust niet gemaakt. Dit zou voor verwarring zorgen voor de horecabezoeker en zou daarnaast tot oneerlijke concurrentie leiden.

1.3 Positieve resultaten van beleid

Evaluaties van het verbod in Nederland, een jaar na dato van invoering, geven nog weinig inzicht in de directe gevolgen voor de volksgezondheid. Buitenlandse literatuur biedt echter positieve vooruitzichten. Barpersoneel in Schotland had minder last van piepende ademhaling, hoesten en tranende of rode ogen sinds het

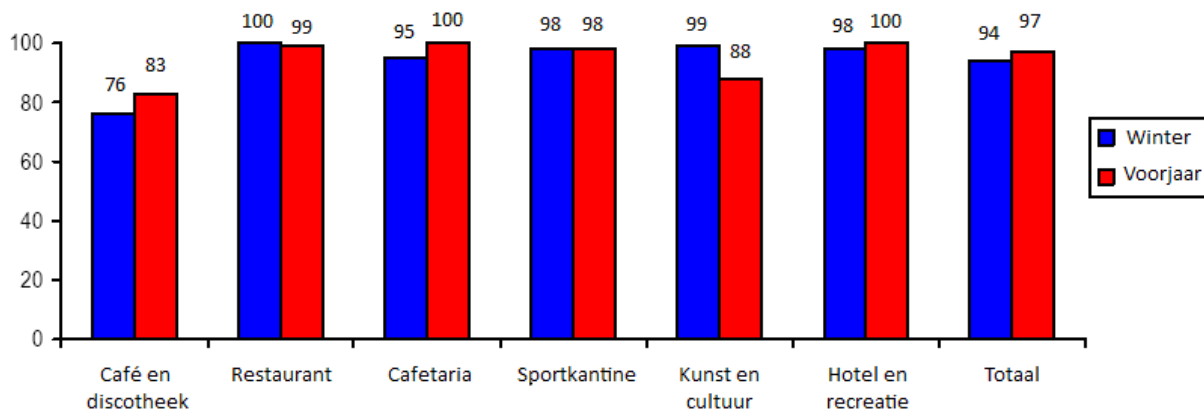
rookverbod (Ayres et al., 2009) en in Noorwegen nam het percentage rokende barmedewerkers af na de invoering van het totaalverbod (Braverman, Aarø, & Hetland, 2007). Ook de luchtomstandigheden in de horeca lijken verbeterd. In gelegenheden waar het verbod wordt nageleefd zijn de schadelijke stoffen uit tabakslucht sterk gereduceerd (Goodman et al., 2007). Onderzoek naar de luchtomstandigheden is ook in de Nederlandse horeca verricht (VWA & RIVM, 2008). Resultaten lieten zien dat de gemiddelde PM 2.5 luchtwaarde in cafés van 511 naar 66 was gezakt. PM 2.5 waarden hoger dan 200 worden als zeer schadelijk voor de gezondheid aangemerkt. Het verbod heeft ook een aangenaam neveneffect opgeleverd. In Nederland heeft 29% van de wekelijkse café bezoekers een poging gedaan te stoppen met roken tegenover 18% van de personen die niet wekelijks in het café te vinden zijn. 50% van deze 29% slaagde er daadwerkelijk in te stoppen. Het rookverbod zou rokers gestimuleerd kunnen hebben te stoppen en ook vol te houden nu er toch niet meer gerookt mag worden in de horeca (Nagelhout, Willemsen, van den Putte, Crone & de Vries, 2009).

1. 4 Handhaving van het rookverbod

Om positieve resultaten te verkrijgen moet beleid wel uitgevoerd worden. Naleving van wetgeving is zodoende van groot belang. Het Nederlandse democratische rechtstaatsysteem stelt de bevolking in staat een vertegenwoordiging te benoemen. Deze vertegenwoordiging stelt regels en wetten op om bepaalde beleidsdoelen te verwezenlijken in het algemeen belang. Worden deze regels niet opgevolgd, dan wordt het lastig doelen alsnog te behalen en verliest de vertegenwoordiging haar geloofwaardigheid. Wat is immers de waarde van wetten die toch niet worden nageleefd? Het democratische rechtstaat systeem kan niet goed functioneren wanneer wetgeving niet wordt opgevolgd. Het is noodzakelijk om zodoende de naleving van regels streng te handhaven (Expertisecentrum voor rechtspleging en rechtshandhaving, 2006).

De Voedsel en Waren Autoriteit (VWA) is in Nederland verantwoordelijk voor het toezicht op de naleving van het rookverbod in de horeca. Naast het controleren en uitdelen van boetes laat deze instantie ook periodiek evaluatieonderzoek naar de naleving verrichten. Zo zijn er door onderzoeksinstantie IntraVal - in opdracht van de VWA - in december 2008 en maart 2009, 600 horecagelegenheden in 25 middelgrote gemeenten door heel Nederland bezocht. Per gemeente vier gelegenheden uit de volgende categorieën: cafés en discotheken, cafetaria's en snackbars, restaurants, hotel en recreatie, sportkantine en kunst en cultuur. Door middel van kortdurende observaties tot net na middernacht werden zowel fysieke eigenschappen van de gelegenheden als het aantal binnen rokende personen vastgesteld. Uit beide onderzoeken komt naar voren dat de naleving in cafés en discotheken het geringst is met 76 % in de winterperiode en 83 % in het voorjaar (VWA, 2009).

Figuur 1. Inventarisatie naleefniveau rookvrije horeca, naleving in % (N categorie=100, N totaal=600)

NB: Tussen winter en voorjaar lijkt de naleving in café en discotheek iets toe te nemen, deze stijging was echter niet significant. De naleving zou volgens het VWA in ieder geval niet zijn verslechterd. Wel bleken vaak dezelfde cafés in overtreding te zijn.

Een paar maanden na de invoering van het verbod werden er hardere maatregelen getroffen om ook deze cafés en discotheken tot naleven te dwingen. Zo werd in oktober 2008 het lik op stuk beleid ingevoerd waarbij boetes direct worden opgelegd, zonder waarschuwing vooraf. Vanaf november 2008 wordt ook gebruik gemaakt van de Wet op de economische delicten. Omdat het negeren van het rookverbod oneerlijke concurrentie oplevert kan deze overtreding behandeld worden door het openbaar ministerie, in de vorm van een strafzaak op basis van het economisch delict. De boete hiervoor kan oplopen tot € 18.500,- en ook voorlopige stillegging behoort tot een strafmaatregel. Ondanks deze strafmaatregelen is een aantal cafés en discotheken nog niet bereid zich neer te leggen bij de nieuwe wetgeving. Vanaf november 2008 vonden er regelmatig demonstraties plaats, en er waren indicaties dat de asbak na 23.00 gewoon weer op tafel kwam te staan. Met name kleinere ondernemingen zonder personeel claimen buitenproportioneel getroffen te zijn door het verbod. De eerste rechtszaak tegen een café zonder personeel, aangeklaagd wegens het begaan van een economisch delict, vond plaats in februari 2009. Het betreffende café 'de Kachel' uit Groningen werd in eerste instantie veroordeeld tot een geldboete van € 1.200,- en diende een maand lang de deuren gesloten te houden. Café 'Victoria' uit Breda werd in mei 2009 in een gelijkwaardige zaak echter vrijgesproken door het gerechtshof van 's Hertogenbosch, en daarop verleende de rechter in Leeuwarden op 3 juli '09 ook vrijspraak aan de Kachel. De rechtbank oordeelde dat de wet in formele zin geen verplichting bevat voor horecaondernemers zonder personeel om een rookverbod in te stellen. Artikel 10 lid 2 van de Tabakswet was niet op hen van toepassing.

1.5 Enschede en de naleving van het rookverbod

Enschede betrof 1 van de 25 middelgrote steden in de steekproeven van de VWA. In deze stad zijn in december 2008 en maart 2009 4 cafés bezocht waarop de landelijke nalevingscijfers van 76 en 83% berusten. Een persoonlijk uitgevoerde inventarisatie in een klein aantal cafés (februari 2009) - waarbij informele gesprekken

zijn gevoerd en observaties hebben plaatsgevonden - leverde de volgende indicaties van de situatie in Enschede op.

Hoewel een aardig deel van de centrumring lijkt na te leven is er ook een aantal cafés dat het verbod systematisch overtreedt. De eigenaren hebben al met regelmaat een boete gehad maar blijven zich verzetten. Eén café gaf aan dat er tussen rokende klanten vechtpartijen ontstonden in de steeg ervoor en besloot daartoe het roken binnen weer toe te staan. Weer twee andere gelegenheden hebben bekend de asbak vanaf 23.00 uur weer op tafel te zetten omdat anderen dit ook deden. Voorts gaven gelegenheden aanwijzingen dat het tijdsverloop en verschillende gebeurtenissen zoals rechtszaken, demonstraties en samenzweringen de naleving niet ten goede zijn gekomen. De meerderheid zou zich eerder wel aan het verbod hebben gehouden maar liet dit nu langzaam varen. In plaats van een constante naleving, zoals de VWA percentages suggereren, zijn er dus juist een aantal indicaties dat de naleving in Enschede zou zijn verslechterd.

De vraag rijst of de cijfers uit het VWA evaluatierapport een goede afspiegeling zijn van de praktijk in Nederland, of dat enkele aanvullingen op de onderzoeksmethode wellicht de kwaliteit ervan zou kunnen verbeteren. Het VWA onderzoek was met vier cafés per stad wat grof van aard. Ook zijn de metingen in een kort tijdsbestek uitgevoerd en ontbreken observaties diep in de nacht. Een lokaal gericht onderzoek met meer cafés in de steekproef, langere observaties en een extra nachtelijke meting zou mogelijk een preciezere schatting kunnen geven van de naleving.

Mocht de naleving van beleid tekort schieten dan is het daarnaast van uiterst belang de motivatoren van niet-naleving aan het licht te brengen. Het blootleggen van deze motivaties kan helpen bij het opzetten van interventies, zodat deze zich meer specifiek kunnen richten op die factoren die naleving determineren. In Nederland ontbreekt nog ieder onderzoek naar determinanten van naleven van het rookverbod. Nagaande de cijfers van het algemeen evaluatieonderzoek blijkt echter dat er bij ongeveer 20% van de cafés en discotheken sprake is van niet-naleving. Het overheidsdoel werknemers te beschermen tegen ETS op de werkvloer is zogezegd nog niet optimaal volbracht en onderzoek naar nalevingsmotivatoren is hiervoor noodzakelijk. Het achterhalen van determinanten zal mede deel uitmaken van huidig lokaal gericht onderzoek naar de naleving.

1.6 Onderzoeksvragen

Vanuit deze theoretische introductie kunnen er twee hoofdvragen worden geformuleerd met een aantal bijbehorende deelvragen. De eerste vraag richt zich op een vergelijking tussen de resultaten van een landelijk evaluatieonderzoek naar de naleving van het rookverbod, met resultaten van een lokaal onderzoek in Enschede, met een grotere steekproef en een extra nachtelijke meting.

1. Is het nalevingspercentage in een uitgebreid lokaal onderzoek in Enschede vergelijkbaar met het landelijk vastgestelde nalevingspercentage?

1a. Kunnen de landelijk vastgestelde nalevingspercentages van cafés en discotheken worden bevestigd in Enschede met een grotere steekproef?

Om er achter te komen of de landelijke nalevingspercentages representatief zijn voor Enschede zal, bij alle 39 cafés in het voetgangersgedeelte van centrum Enschede, de werkelijke naleving worden vastgesteld aan de hand van een mystery shop methode. Vervolgens zullen de nalevingspercentages van het lokale onderzoek met de landelijke percentages worden vergeleken.

1b Komt het nalevingspercentage van cafés en discotheken tijdens een nachtelijke meting in Enschede overeen met het algemene landelijke nalevingspercentage?

De landelijke nalevingspercentages zijn gebaseerd op metingen tot net na twaalfen. In het lokale onderzoek wordt een nachtelijk meetmoment toegevoegd. Waarnemingen zullen plaatsvinden om 21.00-22.15, 23.30-00.45 en 01.30-02.45. Er zal gekeken worden in hoeverre het observatiemoment de naleving beïnvloed, en in hoeverre het nachtelijke nalevingspercentage overeen komt met het landelijke nalevingspercentage op vroeger tijdstip.

De tweede onderzoeksvraag richt zich op determinanten van naleving van het rookverbod in Enschede cafés. Deze vraag moet pijnpunten van het beleid aan het licht brengen zodat interventies en handhavingsmechanismen gericht kunnen worden ingezet.

2. Welke factoren liggen ten grondslag aan niet-naleving van het rookverbod?

2a Welke fysieke eigenschappen van cafés hangen samen met de naleving van het rookverbod?

Het is goed mogelijk dat fysieke eigenschappen van cafés het lastiger maken het rookverbod na te leven. Weerstand bij voornamelijk kleinere horecaondernemingen maakt dat duidelijk. Deze groep beweert onevenredig veel last te ondervinden van het rookverbod omdat zij geen plaats hebben voor het inrichten van een speciale rokersruimte of een buitenvoorziening. Via een mystery shop methode zullen naast de naleving zodoende tevens een aantal fysieke eigenschappen van cafés worden vastgesteld, waaronder de aanwezigheid van rokersruimten en terrassen.

2b Wat zijn beweegredenen van personen werkzaam in een café om niet na te leven?

Uiteindelijk wordt naleving niet direct bepaald door fysieke eigenschappen maar door het handelen van personeel en eigenaren zelf. Via een vragenlijst opgesteld aan de hand van 'de Tafel van elf' (Expertisecentrum Rechtspleging en Rechtshandhaving, 2006) - welke een aantal gevalideerde factoren bevat die bepalend zijn voor de naleving van regelgeving - is getracht de determinanten van naleving aan het licht te brengen.

Methode Onderzoeksvraag 1: 'Naleving in Enschede'

2.1 Mystery shoppen: Observeren van naleving

Om er achter te komen of er in Enschedese cafés gerookt wordt zouden meerdere onderzoeksinstrumenten mogelijk inzetbaar zijn. Zo is het mogelijk rechtstreeks te vragen naar de naleving van beleid maar dit zou sociaal wenselijke antwoorden op kunnen leveren. Wat er in feite gevraagd wordt is namelijk of iemand een strafbaar feit pleegt. In 2004 (Bielemans, Biesma, Kruize & Snippe) werd er onderzoek gedaan onder managers van supermarkten en werd hen gevraagd of er in hun zaak alcohol werd verstrekt aan klanten jonger dan de wettelijke toegestane leeftijd voor het aanschaffen van alcohol. Maar liefst 91% gaf aan dat in hun zaak de alcoholwetgeving niet werd overtreden. In 2007 onderzochten ook Gosselt, van Hoof, de Jong en Prinsen de naleving van alcoholwetgeving in de supermarkt, maar maakten daarbij gebruik van een 'mystery shop methode' om te kijken of jongeren daadwerkelijk geen alcohol meekregen wanneer ze de minimumleeftijd nog niet hadden bereikt. Binnen de methode van mystery shoppen wordt een groep getrainde mystery shoppers op pad gestuurd om een aantal van te voren vastgestelde taken uit te voeren die na afloop dienen te worden gerapporteerd. Deze vorm van onderzoek wordt gedaan zonder vooraf toestemming te vragen aan het onderzoekssubject (ESOMAR, 2005). De reden hiervoor is dat dit verzoek het onderzoekssubject meer alert zou kunnen maken en mogelijk anders zou kunnen doen handelen dan wanneer er geen interventie had plaatsgevonden. Uit de resultaten van het onderzoek bleek dat de jonge mystery shoppers in 88% van de gevallen de alcohol gewoon meekregen, een percentage dat sterk afwijkt van wat managers beweerden in 2004.

Er zijn in de loop der tijd meerdere methodes ingezet om naleving van het rookverbod in kaart te brengen. Biener (et al., 2007) trachtte in Boston de naleving te achterhalen door simpelweg te vragen aan horecabezoekers hoe vaak ze iemand zagen roken als ze een bar of nachtclub bezochten. Deze methode werd echter in 1999 (Finn en Kayandé) al bekritiseerd. Bezoekers zouden helemaal niet precies weten of er gerookt wordt in een bar of nachtclub omdat ze hier niet specifiek op hebben gelet. Mystery shoppers houden zich hier wel expliciet mee bezig, en zouden daarom betrouwbaardere data kunnen verzamelen. Eadie en collega's deden in 2008 onderzoek naar de naleving van het rookverbod door de horeca in Schotland. Hierbij werden deelnemende horecaondernemingen wel ingelicht over het onderzoek en werden zij ook persoonlijk ondervraagd. Echter werden de ondernemingen daarnaast ook in het geheim geobserveerd. Wat geobserveerd werd en wat de horeca-eigenaren zelf rapporteerden over de naleving kwam redelijk overeen, maar dat kwam volgens de onderzoekers voornamelijk door de grote vertrouwensband die was opgebouwd. Dit was mogelijk omdat er maar acht ondernemingen in de steekproef zaten. Bij een grotere steekproef zou dit lastiger te bewerkstelligen zijn en Eadie (et al., 2008) raadde voor vervolgonderzoek dan ook voornamelijk een mystery shop methode aan. Finn en Kayandé (1999) onderzochten de betrouwbaarheid en validiteit van de mystery shop methode en concludeerden dat de methode efficiënter en effectiever was in vergelijking met een vragenlijst, vooral in het geval van het meten van fysieke objectief vast te stellen omstandigheden. Ook binnen het landelijke evaluatie onderzoek is gebruik gemaakt van een mystery shop methode. Het gebruik van de methode voor dit onderzoek is goedgekeurd door de ethische commissie van de Universiteit Twente.

2.2 Corpus

In het locale onderzoek zijn alle 39 cafés en discotheken uit het voetgangersgedeelte van centrum Enschede opgenomen. Hier is bewust voor gekozen om twee redenen. Cafés in het centrum hebben over het algemeen een hoger en gevarieerder bezoekersaantal. De mystery shoppers zouden zo minder opvallen tijdens hun observatie. Dit is erg belangrijk omdat er maar liefst drie meetmomenten zouden plaatsvinden. Daarnaast is de schade van niet naleving in grotere horeca gelegenheden, nu eenmaal gesitueerd in het centrum, omvangrijker omdat hier meer personeel aanwezig is dat mogelijk letsel zou kunnen ondervinden. Om dezelfde reden is ook de keuze gemaakt het onderzoek op een zaterdagavond te laten plaatsvinden.

2.3 Selectie van mystery shoppers

De mystery shoppers zijn geworven via de Universiteit Twente en waren allen studenten tussen de 18 en 24 jaar, zeven mannen en negen vrouwen. De keuze voor deze groep kwam voort uit praktische en validiteitsoverwegingen. In praktisch opzicht zou het lastig zijn mensen te werven voor een tijdsduur van acht uur, zonder daar iets tegenover te stellen. De Universiteit Twente kon voor deelname proefpersonen punten beschikbaar stellen om participatie te stimuleren. Om overige deelnemers te trekken werd een financiële vergoeding aangeboden (gefinancierd door het KWF). Een groep studenten als mystery shoppers zou ook de validiteit van het onderzoek goed doen. Café eigenaren en personeel zouden studenten minder snel aanzien voor een controleur van de VWA, omdat VWA inspecteurs een gemiddeld hogere leeftijd hebben. Daarnaast is het voor studenten niet ongebruikelijk om zogenaamde kroegentochten te houden waarbij maar korte tijd op dezelfde plek wordt doorgebracht. Er zou bij deze groep mystery shoppers minder snel argwaan ontstaan bij eigenaren en personeel, waardoor er meer kans is op natuurlijk handelen en op meten wat je wilt weten. De studenten zijn persoonlijk benaderd voor deelname aan het onderzoek. Er werd allereerst gevraagd of zij interesse hadden in deelname gedurende een hele zaterdagavond en er werd vermeld dat er een aantal proefpersoonpunten of een financiële vergoeding tegenover stond. Wanneer de student vroeg naar de aard van het onderzoek werd geantwoord dat het zou gaan om een kroegentocht waarbij de sfeer in verschillende cafés zou worden vastgesteld. Het zou onverstandig zijn personen direct te informeren over de ware aard van het onderzoek. De informatie zou kunnen uitlekken naar de cafés, die vervolgens hun rookbeleid zouden kunnen aanpassen. Pas bij de briefing vooraf ontvingen de studenten specifiekere uitleg over de taken.

2.4 Procedure

Op een zaterdag in mei verzamelden 17 studenten zich om 18.45 voor de briefing. Hiervan was één persoon aangesteld om samen met de onderzoeksleider de avond te coördineren en mystery shoppers op te vangen in het geval de onderzoeksleider onbereikbaar was. Voorafgaand aan deze briefing was de studenten nog geen enkele inlichting verstrekt over de ware aard van het onderzoek, dit werd nu wel uit de doeken gedaan. Er werd verteld dat het om onderzoek ging naar de naleving van het rookverbod. Uiterste geheimhouding van dit doel werd benadrukt.

Er werden acht teams gemaakt van ieder twee mystery shoppers. Deze indeling werd gemaakt naar inschatting van de onderzoeksleider, die trachtte zo productief mogelijke teams te vormen om zo correct mogelijk data te verzamelen. Teams werden productiever geacht wanneer teamleden elkaar minder goed kenden, omdat de focus dan maximaal op het onderzoek lag, in plaats van op een gezellig bijklets moment.

Na het vormen van de teams kregen de studenten informatie uitgereikt over de panden die zij dienden te bezoeken. Er zouden op drie meetmomenten - 21.00-22.15, 23.30-00.45 en 01.30-02.45 - vier of vijf cafés per team worden bezocht. Deze bezoeken dienden binnen maximaal vijf kwartier te worden afgelegd, wat inhield dat voor elk bezoek ongeveer 15 minuten stond. Het zou beter zijn geweest om alle cafés op hetzelfde moment te bezoeken, helaas waren daarvoor te weinig mystery shoppers. Om de validiteit te waarborgen is desondanks wel getracht de meetmomenten zo kort mogelijk te houden.

De teams werden vervolgens geïnstrueerd over het gedrag dat zij dienden te vertonen tijdens de bezoeken. Het belangrijkste was een zo geloofwaardig mogelijke situatie te creëren. De studenten mochten dit naar eigen inzicht doen maar kregen een aantal richtlijnen mee. Was het heel rustig in een café, of leek het een echte stamkroeg te zijn waar vreemdelingen zeker opvielen, dan diende een van de twee teamleden een non alcoholische consumptie te bestellen (*NB: Het drinken van alcoholische dranken was gedurende het onderzoek niet toegestaan*). Dit teamlid was zo hoofdzakelijk belast met het in stand houden van een natuurlijke situatie terwijl het andere teamlid zich voornamelijk bezig hield met het vaststellen van de te observeren zaken. In cafés waar het halfvol met bezoekers stond mochten de studenten zelf bepalen of zij een drankje wilden halen of niet. Er werd wel uitdrukkelijk vermeld dat het budget hiervoor beperkt was. Wanneer dit niet noodzakelijk was zouden zij derhalve geen drankje hoeven te bestellen. Mocht het ten slotte erg druk zijn dan was het bestellen van een consumptie überhaupt overbodig. Werd het door de drukte lastig om bepaalde zaken te constateren dan zouden de teamleden zich door het café kunnen verplaatsen door zogenaamd zoekende te zijn naar iemand.

Omdat het in sommige cafés lastig zou kunnen worden om onopvallend op drie momenten, drie verschillende teams tien minuten te laten verblijven, werd er een standaard verhaal gepresenteerd dat de studenten konden aanhouden wanneer er vragen werden gesteld. Enkel wanneer er naar gevraagd werd zouden zij antwoorden dat zij er, in opdracht van de Jongeren Vereniging Twente, op uit waren getrokken om de sfeer te proeven in verschillende Enschedese cafés. Wanneer een café voor de tweede of derde keer bezocht werd en hier vragen over werden gesteld, werd consequent geantwoord dat de sfeer in de cafés op drie momenten gemeten moest worden door verschillende groepen. Wanneer hierna werd doorgevraagd dienden de studenten te antwoorden dat zij ook niet wisten wat de Jongeren Vereniging Twente met deze informatie ging doen. Voor het geval de studenten in een zodanig dreigende situatie terecht zouden komen dat ze wel eerlijk móesten toegeven wat ze aan het doen waren, hadden zij per team ook nog een brief bij zich. Hierin stond dat de studenten deelnamen aan een onderzoek en het telefoonnummer van de onderzoeksleider werd vermeld. Deze zou de volgende dag het doel van het onderzoek persoonlijk komen toelichten wanneer hier behoefte aan was. Er was besloten niets over de daadwerkelijke toedracht van het onderzoek in de brief te vermelden, omdat dan mogelijk de rest van de avond geen valide metingen meer zouden kunnen worden uitgevoerd.

Aan het einde van het bezoek dienden de teams alle verzamelde data op een onopvallende plek snel te noteren (dus niet voor het raam, of in het zicht), hun weg te vervolgen naar het volgende café, en eventueel ondertussen de onderzoeksleider te bellen wanneer er zich opvallendheden hadden voorgedaan.

Alle 16 studenten hadden een mobiele telefoon op zak, evenals een telefoonlijst met de nummers van elkaar en de nummers van de onderzoeksleider en de tweede coördinator. Er werd een verzoek gedaan aan de studenten om alleen telefonisch contact te hebben met de onderzoeksleider en de andere teams die avond. Dit om afleiding te voorkomen.

Om 20.30 vertrokken de studenten samen met de onderzoeksleider naar de stad. De onderzoeksleider nam zelf geen bezoeken af maar hield, samen met de tweede coördinator, toezicht vanaf een centraal gelegen pand in het centrum. Na elk bezoek, om 22.15, 00.45 en 02.45, verzamelden ook alle teams zich in het pand om data in te leveren en te discussiëren over het verloop van de bezoeken. De instructiepresentatie die de mystery shoppers ontvingen is terug te vinden in bijlage 10.1.

2.5 Dataverzameling

De data die de mystery shoppers dienden te verzamelen stonden weergegeven op een checklist. Deze checklist is betreft lay-out gebaseerd op 'Checklist: de rookvrije school' (STIVORO, 2004) en is onder verdeeld in vijf categorieën. De checklist is terug te vinden in bijlage 10.2, en zal hieronder worden toegelicht.

- (a) Fysieke eigenschappen. Onder dit kopje werden acht eigenschappen van het café geobserveerd, die naleving mogelijk zouden kunnen beïnvloeden.
  - 1. Heeft het café een rokersruimte?
  - 2. Is deze ten tijde van observatie afgesloten?
  - 3. Is er een buitenterras aanwezig?
  - 4. Met overkapping?
  - 5. Volgens wettelijke eisen?
  - 6. Is er terrasverwarming aanwezig?
  - 7. Zijn er tafels en stoelen aanwezig op het terras?
  - 8. Wordt er op het terras ook bediend?
- (b) Communicatiemiddelen. Onder deze noemer werd gekeken naar asbakken op tafels en de aanwezigheid van 'verboden te roken' bordjes of stickers. Deze zaken zijn belangrijk voor de communicatie naar de klant toe. Een asbak moedigt mensen aan te roken, een verboden te roken symbool schrikt af. Het ophangen van deze bordjes of stickers is echter niet wettelijk verplicht.
- (c) De naleving van het rookverbod. In deze categorie werd naleving vastgesteld aan de hand van de volgende twee criteria:
  - 1. Hangt er een tabakslucht in het café,
  - 2. Wordt er op het observatiemoment binnen in het café gerookt door personeel of klanten.Tijdens het laatste meetmoment is tevens een provocatietest uitgevoerd. Mystery shoppers vroegen expliciet aan een werknemer of zij binnen mochten roken.

- (d) Drukte in het café. Hoeveel klanten waren er ten tijde van observatie aanwezig in het café? Wellicht is het rookverbod lastiger te handhaven tijdens drukte, of besluit personeel voor een enkeling aan vaste klanten een uitzondering te maken. De variabele 'drukte' bleek lastig operationaliseerbaar maar desondanks is gekozen voor een indeling in 'slechts enkele bezoekers,' 'halfvol,' 'gezellig druk' en 'stampvol.'
- (e) Als laatste bevat de categorie 'overig' nog drie vragen. De mystery shoppers dienden in te vullen hoeveel personeelsleden er aan het werk waren op het observatiemoment. Dit was van belang om vast te stellen hoeveel personeel er eventueel nog een rookvrije werkplek ontbeerde. Ten slotte moesten zij aangeven of een van beide teamleden bekend was met de eigenaar of de aanwezige personeelsleden en of de teamleden het idee hadden dat zij opvielen tijdens hun bezoek. Dit zou metingen enigszins kunnen hebben beïnvloed.

De onderzoeksleider heeft deze avond weerdata verzameld via www.weeronline.nl. Deze website geeft actuele lokale weersomstandigheden weer. De temperatuur, neerslag en windkrachtgegevens zijn vastgesteld op verschillende tijdstippen. Een weeromslag zou achteraf schommelingen in de naleving kunnen verklaren.

2.6 Data analyse

Voor analyse van de resultaten uit het mystery shop onderzoek zijn de volgende statistische toetsen gebruikt. De McNemar analyse, om te toetsen of naleving significant verschilt op verschillende meetmomenten. Er zijn Pearson correlaties, lineaire regressie analyses, crosstabs en Chi Square toetsen uitgevoerd om een mogelijke relatie tussen fysieke kenmerken van cafés en naleving op te sporen. Crosstabs en de Chi Square toets zijn ook gebruikt om een eventuele relatie tussen roken op het terras en naleving bloot te leggen. Door middel van een ANOVA is tot slot bekeken of drukte en naleving gerelateerd zijn.

3 Methode onderzoeksvraag 2: 'Determinanten van naleving'

3.1 Op zoek naar een gedragsverklaringsinstrument

Voor het toetsen van de tweede onderzoeksvraag is gezocht naar een instrument dat ook de determinanten van niet-naleving zou kunnen achterhalen. Er zijn verschillende theorieën om het gedrag van café eigenaren en personeelsleden te kunnen verklaren. Volgens de Theory of Planned Behaviour (TPB) van Azjen (1991) kunnen gedragingen voorspeld worden aan de hand van een attitude, de zelfeffectiviteit en de sociale norm. Zo zou deze theorie ook van toepassing kunnen zijn op de beslissing van kroegeigenaren en werknemers om het rookverbod te negeren. Sutton (2006) beweert dat de drie factoren ongeveer 40 á 50 % van de variantie in intentie kunnen verklaren en tussen de 19 en 38% van het daadwerkelijke gedrag. Deze percentages veronderstellen dat er meerdere factoren ten grondslag liggen aan gedrag.

Eadie en zijn collega's (2008) deden 12 maanden na invoering van het horeca rookverbod in Schotland niet alleen onderzoek naar de naleving ervan maar ook naar achterliggende factoren van niet-naleving. Zij voerden observaties uit naar daadwerkelijk naleving, maar namen daarnaast ook vragenlijsten af bij eigenaren en personeelsleden uit acht verschillende cafés. Verschil in naleving kon worden verklaard door een aantal logistieke en structurele eigenschappen zoals de inrichting van het café, de aanwezigheid van een rokersruimte, het aantal aanwezige personeelsleden en of er ook buiten bediend werd. Daarnaast waren er nog drie belangrijke doorslaggevende componenten:

- 1) De attitude ten aanzien van het verbod: Stonden personeelsleden en eigenaren positief tegenover het verbod, dan had dit een positieve weerslag op de naleving, en andersom.
- 2) Het rookbeleid voor het verbod: In cafés waar voorheen altijd veel gerookt werd, was de naleving slechter dan in cafés waar eigenaren eerder het roken al aan banden hadden gelegd.
- 3) Management competenties: In cafés waar personeel heldere instructies had ontvangen over de omgang met het rookverbod was de naleving beter dan in gelegenheden waar personeel niet was geïnstrueerd.

Verder kwam uit de resultaten naar voren dat roken soms werd toegestaan bij slecht weer en buiten openingstijden. Ook wanneer de pakkans kleiner werd geacht of bij aanwezigheid van een vaste klantenkring die niet zou gaan klikken, werd het rookverbod niet nageleefd. Oude mensen mochten ook nog wel eens een sigaretje opsteken. Uit de observaties bleek ten slotte dat wanneer klanten dicht bij de bar stonden er sneller werd nageleefd. Personeel was in deze situatie dicht in de buurt en kon direct ingrijpen (Eadie et al., 2008).

Bovenstaand onderzoek geeft blijk van meer mogelijk achterliggende factoren dan in het TPB model weergegeven zijn. De expliciete toepassing van enkel de Theory of Planned Behaviour lijkt daardoor niet praktisch toepasbaar op hetgeen in deze studie onderzocht wordt. Een beter instrument om achterliggende factoren van naleving te meten is het op gedragswetenschappen gebaseerde model de 'Tafel van elf.' Een model waarbinnen de bevonden achterliggende factoren van Eadie (et al., 2008) ook grotendeels terug te vinden zijn.

3.2 De 'Tafel van elf'

De 'Tafel van elf' is in de jaren '90 ontwikkeld binnen een project van het Ministerie van Justitie om de naleving van regels en wetgeving te kunnen bepalen en te verbeteren. De ontwikkeling van een dergelijk beleidsinstrument was noodzakelijk omdat niet-naleving het halen van beleidsdoelen in gevaar bracht en daarbij de authenticiteit van de rechtstaat. Door de naleving te analyseren zouden pijnpunten van beleid zichtbaar worden en zou door middel van allerlei interventies (voorlichting, hulp, subsidie, strengere sancties, zwarte lijsten) getracht kunnen worden deze naleving te verbeteren (Expertisecentrum Rechtspleging en Rechtshandhaving, 2006). Toegespitst op huidig onderzoek zou de regelgeving aangaande het rookverbod in de horeca de kernwetgeving zijn waarvan zal moeten worden nagegaan of deze wordt nageleefd door de doelgroep (café eigenaren en werknemers).

De 'Tafel van elf' is opgebouwd uit elf dimensies die van belang zijn voor naleving van wetgeving en regels. Enkele van deze dimensies zijn terug te leiden tot het TPB model maar de exacte oorzakelijke relaties uit dit model zijn losgelaten. De elf dimensies hangen onderling ook samen, er zijn dimensies van spontane naleving en handavingsdimensies, maar er wordt verondersteld dat zij rechtstreeks invloed hebben op de naleving. Zonder daadwerkelijke observatie zou het moeilijk zijn de invloed van elke dimensie op de naleving apart te kunnen bepalen. Het gebruik van deze methode in combinatie met mystery shoppen is dus bevorderlijk voor de validiteit van het instrument.

De survey vragen in dit onderzoek zijn gebaseerd op acht van de dimensies uit de 'Tafel van elf.' Drie dimensies waren niet van toepassing op de wetgeving rond het rookverbod. Er zijn daarnaast een aantal constructen toegevoegd die wel van belang leken te zijn. Uit enkele informele gesprekken met café eigenaren en personeel kwam naar voren dat zij hun naleving vaak lieten afhangen van wat andere cafés deden, en dat naleving kon verschillen per avond omdat sommig klantenpubliek een andere mening was toebedeeld. Externe en interne subjectieve norm zijn zodoende toegevoegd. Uit het onderzoek van Eadie (et al., 2008) bleek dat management competenties, ofwel instructie aan het personeel, van groot belang was voor de naleving. Dit leverde de dimensie 'voorlichting' op. In een onderzoek naar de naleving van regelgeving ter bescherming van jongeren tegen ongeschikte media-inhoud (Gosselt, van Hoof, de Jong, Dorbeck-Jung & Steehouder, 2008) - waarin ook een aantal dimensies uit de 'Tafel van elf' zijn gebruikt - was het construct praktische haalbaarheid toegevoegd. Ook bevatte het onderzoeksinstrument naast 'acceptatie beleidsdoel' het construct 'persoonlijke acceptatie van beleid.' Deze twee constructen zijn toegevoegd aan de vragenlijst. De vraagstelling en de antwoordschaal zijn tevens gebaseerd op het onderzoek van Gosselt (et al., 2008).

3.3 Vragenlijst

Het eerste deel van de vragenlijst bestond uit 79 stellingen die beantwoord dienden te worden aan de hand van een vijfpunts Likert schaal uiteenlopend van 'helemaal mee oneens' tot 'helemaal mee eens.' De kwaliteit van deze vragen is onderzocht door middel van een betrouwbaarheidsanalyse waarbij de samenhang tussen items van hetzelfde construct is bekeken (tabel 1). Deze analyse is ook uitgevoerd zonder negen onbetrouwbare cases (zie §5.2), dit maakte voor twee constructen (controlekans en sociale controle) wel degelijk verschil in interne consistentie. De hieronder weergegeven Alpha's waren de hoogst mogelijk

verkrijgbare, soms door het weglaten van een of twee items. De vragenlijst bestond uit de volgende constructen:

- Acceptatie van beleidsdoel: De mate waarin werknemers en eigenaren onderschrijven dat horecapersoneel tegen ETS beschermd dient te worden. Het construct bevatte vijf items als 'horecapersoneel dient beschermd te worden tegen de gevaren van meeroken' en 'als je in de horeca gaat werken kies je er zelf voor mee te roken met bezoekers.' De hoogst mogelijk verkrijgbare Alpha van dit construct was 0.88.
- Persoonlijke acceptatie van beleid: In hoeverre kunnen werknemers en eigenaren zich vinden in de maatregelen zoals die zijn ingezet om het beleidsdoel te realiseren. Men kan het wel eens zijn met een doel, maar kan voor het bereiken daarvan andere middelen in gedachten hebben. Over de maatregel als zodanig bestaat een attitude die door middel van zeven items is gemeten, met stellingen als 'het rookverbod in de horeca is een goede manier om horecapersoneel tegen meeroken te beschermen' en 'als mensen willen roken in een kroeg zou dat moeten kunnen.' De zeven items samen vertoonden een inter-item correlatie van 0.93.
- Kosten en baten: Binnen dit construct is getracht de perceptie van immateriële en financiële voor- of nadelen ten gevolge van het rookverbod kenbaar te maken. Personeelsleden en eigenaren dienden aan te geven het eens of oneens te zijn met stellingen als 'het rookverbod doet afbreuk aan de reputatie van dit café' en 'het rookverbod zorgt voor minder klanten in het café.' Het construct bevatte vijf items die onderling goed samenhangen met een Alpha van 0.89.
- Normgetrouwheid: De mate waarin personeelsleden en cafés normaal gesproken geneigd zijn regels op te volgen. Het construct bevatte stellingen als 'ik volg alleen regels als ik het gevoel heb daar voordeel aan te behalen' en 'dit café houdt zich over het algemeen altijd aan de regels.' Twee items besloegen de normgetrouwheid van de individuele werknemer of eigenaar, twee andere items moesten de normgetrouwheid van het café op zich in beeld brengen. Het construct vertoonde een vrij lage inter-item correlatie ($\alpha=0.67$) maar is toch onderworpen aan statistische analyses.
- Praktische haalbaarheid: Geeft weer of personeel/eigenaren het naleven van het rookverbod haalbaar achten. Is het in de praktijk te handhaven? Dit construct bestond uit acht items waaronder 'tijdens drukte ben ik in staat het rookverbod te handhaven' en 'mijn collega's/werknemers vinden het moeilijk klanten aan te spreken op hun rookgedrag.' Het verwijderen van 1 item leverde een extra hoge Alpha op ($\alpha=0.91$).
- Controlekans: Meet hoe groot werknemers/eigenaren de kans schatten dat zij gecontroleerd zullen worden door de VWA of verklikt worden door hun klanten. Het construct bestond aanvankelijk uit vier stellingen zoals 'de kans dat dit café gecontroleerd wordt door een inspecteur van de VWA is klein' en 'de klanten van dit café zouden niet gaan klikken bij de VWA wanneer het rookverbod werd overtreden.' De Alpha van 'controlekans' werd echter pas hoger dan 0.44 na verwijdering van de twee items over het klikken van klanten en het achterwege laten van de onbetrouwbare cases ($\alpha=0.77$). Er zijn zodoende alleen analyses uitgevoerd over de betrouwbare antwoorden op de twee items betreffende kans op controle door de VWA.

- **Sanctiekans:** Was aanvankelijk bedoeld om te meten hoe groot een werknemer of eigenaar de kans schat op een sanctie na constatering van een overtreding door de VWA. Het construct bevatte zes items. Twee voorbeelden: Bij een overtreding van het rookverbod tijdens een controle van de VWA 'krijgt een café eigenaar altijd een boete opgelegd' en 'komt het café er meestal met een waarschuwing vanaf.' Bij dit construct ontbrak echter een sterke inter-item correlatie ($\alpha=0.62-0.64$). De items leken meer kennis over mogelijke sancties te meten. Voor 'sanctiekans' worden daarom enkel beschrijvende resultaten weergegeven.
- **Sanctie ernst:** Het is mogelijk dat een café de kans op controle wel hoog inschat, evenals de kans op een sanctie, maar hoe erg vinden personen deze sanctie eigenlijk? De hiervoor gebruikte items werden bij analyse van zowel alle cases als alleen de betrouwbare niet intern consistent genoeg bevonden ($\alpha=0.63$). Dit construct is zodoende in de analyses geheel buiten beschouwing gelaten.
- **Sociale controle:** Omvat zeven stellingen welke steeds betrekking hadden op sociale controle van collega's en de eigenaar. Het construct bevatte items als 'mijn collega's/werknemers zouden er niets van zeggen als ik klanten toesta te roken' en 'de werkgever van dit café houdt nauw in de gaten of het personeel het rookverbod naleeft.' Het construct had een betrouwbare Alpha ($\alpha=0.71$) wanneer de negen onbetrouwbare cases werden weggelaten en kon zodoende toch mee worden genomen.
- **Voorlichting:** In hoeverre het personeel geïnstrueerd is - Eadie (et al., 2008) noemde dit management competenties - kan effect hebben op de naleving van het rookverbod. Vier stellingen waaronder 'het personeel is geleerd hoe zij moeten handelen wanneer klanten het rookverbod overtreden' en 'voorafgaand aan het rookverbod zijn er instructies gegeven hoe personeel hier mee om moet gaan,' trachtten deze mate van voorlichting te meten. Het construct vertoonde een relatief lage Alpha ($\alpha=0.67$) maar is na verwijdering van 1 item toch aan statistische analyses onderworpen.
- **Subjectieve norm:** Dit construct bestond uit twee vormen van subjectieve norm.
  - De perceptie van het personeel/de eigenaar van wat andere cafés doen ten aanzien van het rookverbod (extern) en
  - de perceptie van het personeel/de eigenaar van wat de klanten van het rookverbod vinden (intern).

Externe subjectieve norm werd gemeten door te vragen welke cafés als concurrent werden beschouwd. Vervolgens werd gevraagd de naleving in deze cafés te classificeren. Was er sprake van absolute naleving, helemaal geen naleving, of wisselende naleving? Interne subjectieve norm werd vastgesteld aan de hand van stellingen als 'mijn klanten verwachten van mij dat ik hen toesta te roken' en 'mijn klanten beleven meer plezier aan hun kroegbezoek sinds de invoering van het rookverbod.' Deze items hingen onderling goed samen met een Alpha van 0.83.

Voor beide vormen van subjectieve norm werd ook 'the motivation to comply (Ajzen, 2006)' gemeten, wat aangeeft in hoeverre personeelsleden en eigenaren gehoor geven aan wat anderen doen en vinden.

- **Zelfgerapporteerde naleving:** Ten slotte is er, als toevoeging op de observatiedata uit het mystery shop onderzoek, ook gevraagd naar de naleving van het rookverbod. Er werd weliswaar verwacht dat

Tabel 1. Cronbach's Alpha multi-item schaal

Construct	N	Aantal items	α alle cases	N	Aantal items	α betrouwbare cases
Acceptatie beleidsdoel	41	5	0.86	32	5	0.88
Persoonlijke acceptatie beleid	41	7	0.92	32	7	0.93
Kosten en baten	40	5	0.84	31	5	0.89
Normgetrouwheid	40	4	0.67	31	4	0.62
Praktische haalbaarheid	38	7	0.91	30	8	0.89
Controlekans	40	2	0.56	31	2	0.77
Sanctie ernst	40	3	0.63	31	3	0.41
Subjectieve norm (intern)	40	3	0.82	32	4	0.83
Sociale controle	38	7	0.66	30	6	0.71
Voorlichting	38	3	0.67	30	3	0.61
Zelf gerapporteerde naleving	22	14	0.96	17	14	0.96

Alle 79 stellingen zijn in de vragenlijst ondergebracht in verschillende onderdelen: (a) individuele vragen, (b) vragen over uw collega's en (c) vragen over het café. Onderdeel (d) betrof een aantal losse items. Achtergrondvariabelen die meegenomen dienden te worden zoals leeftijd, geslacht, functie en persoonlijk rookgedrag. Er is een enkele kennisvraag gesteld naar het daadwerkelijke doel van het rookverbod in de horeca. Was dit bedoeld om klanten te beschermen, werknemers of allebei? Daarnaast is gevraagd of er wel eens gebruik werd gemaakt van een geurmachine met sigarettengeur (Tjoelker, 2008). Dit om uit te sluiten dat een café bij data analyse valselijk zou worden ingedeeld als niet-nalevend. Om de validiteit en betrouwbaarheid van de antwoorden te bepalen is ook gevraagd hoeveel avonden de respondenten werkzaam/aanwezig waren in het café. Het antwoord van een full-time medewerker zou, mits deze daarin eerlijk is, een betrouwbaarder beeld geven van de algemene naleving van het café, de hele week door. Daarentegen zou een zaterdagmedewerker misschien eerlijker antwoorden op vragen over naleving omdat deze zich wellicht minder verbonden voelt met het café. Dit zou een meer valide weergave geven van naleving van het rookverbod op zaterdag, maar zegt weer niks over het rookbeleid van het café in het algemeen.

Tot slot is gevraagd naar de belangrijkste redenen voor het voeren van het huidige rookbeleid. Deze vraag bevatte een open antwoordmogelijkheid.

3.4 Steekproef

De vragenlijst is op zaterdagavond, een maand na het observatieonderzoek afgenomen (juni 2009). Deze tijdsplan is bewust kort gehouden omdat over tijd mogelijke beleidsveranderingen kunnen optreden. Vlak na de dataverzameling vond de uitspraak in het hoger beroep tegen café de Kachel plaats (3 juli 2009), welke werd vrijgesproken van rechtsvervolging. Deze uitspraak - die na afloop mogelijk veel cafébeleid heeft doen wijzigen - was zodoende nog niet van invloed tijdens de dataverzameling van dit onderzoek. De data werden verzameld op een zaterdagavond in de hoop hetzelfde personeel te treffen dat werkzaam was op de avond van het mystery shop onderzoek. Vragen over naleving zou zo meer betrouwbaar naast de geobserveerde naleving

kunnen worden gelegd. Er is gekozen voor een persoonlijke benadering van respondenten omdat deze vorm van respondentenwerving over het algemeen een hoge respons oplevert (Kooiker, 2003, in: van Kollenburg, 2007), en het wellicht lastig zou kunnen zijn respondenten te vinden wegens de gevoeligheid van het onderwerp. Er werd per café getracht bij minimaal twee werknemers en een eigenaar - of bedrijfsleider indien deze het rookbeleid beheerste - een vragenlijst af te nemen. Het onderzoek werd zo neutraal mogelijk gepresenteerd zodat de ondervraagden niet het gevoel kregen van niet-naleving te worden beschuldigd. Er werd benadrukt dat de data anoniem zouden worden verwerkt, absoluut niet aan derden zouden worden verstrekt en dat de naam van het café niet in de resultaten terug te vinden zou zijn. Daarnaast werd er vriendelijk verzocht de vragenlijst zo eerlijk mogelijk in te vullen. Er is niets verteld over het mystery shop onderzoek dat eerder had plaatsgevonden.

3.5 Data analyse

De data die voortvloeiden uit de afgenomen vragenlijsten zijn aan verschillende statistische procedures onderworpen. Een One Sample T-test is gebruikt om te toetsen of de gemiddelde scores op de constructen afwijken van de neutrale waarde 3. Er zijn correlaties (Pearson) berekend tussen de verschillende constructen. De Independent Sample T-test en de MANOVA zijn ingezet om scores van verschillende groepen met elkaar te vergelijken.

4. Resultaten onderzoeksvraag 1: 'Naleving in Enschede'

De volgende resultaten vloeien voort uit het mystery shop onderzoek, gericht op de beantwoording van onderzoeksvraag 1. Hierbij is gekeken naar het naleefniveau van het rookverbod door Enschedese cafés en discotheken. Ook een aantal fysieke kenmerken van de cafés - ter beantwoording van onderzoeksvraag 2 (a) - zullen worden gepresenteerd, evenals data over drukte en personeel.

4.1 Voortgang

Gedurende de gehele avond zijn in 39 cafés/discotheken observaties uitgevoerd. De terrassen zaten vol bij een temperatuur van ongeveer 13-15 C°, windkracht 2 en droog weer. Er hebben zich tijdens de bezoeken geen problemen voorgedaan. Er werden geen vragen gesteld en de mystery shoppers hebben in een natuurlijk setting hun observaties kunnen verrichten. Er kan zodoende met zekerheid worden gesteld dat de cafés hebben gehandeld zoals zij dat normaliter ook zouden doen. Een aantal cafés was ten tijde van het eerste meetmoment om 21.00 nog gesloten en een aantal cafés had de deuren voor het laatste meetmoment al gesloten. In sommige cafés waren tijdens de observaties helemaal geen bezoekers aanwezig, laat staan rokende bezoekers. In tabel 2 zijn deze cafés opgenomen onder 'onzeker.' In overige analyses zijn deze cafés meegenomen als nalevend, omdat niet-naleving niet kon worden vastgesteld.

4.2 Naleving

Over de gehele avond bekeken werd in 16 van de 39 cafés het rookverbod overtreden (59% naleving). In al deze gelegenheden werd een rooklucht vastgesteld (criteria 1) en werd op minimaal één van de drie meetmomenten een overtreding geconstateerd (criteria 3). In drie van deze cafés kwam het voor dat er op een meetmoment alleen een rooklucht werd vastgesteld maar geen rokende bezoeker of werknemer. In 17 nalevende cafés werd geen enkele keer rooklucht waargenomen. In de 6 overige nalevende cafés werd wel een tabakslucht geconstateerd, maar mystery shoppers gaven aan dat het zeer waarschijnlijk was dat deze lucht van buiten naar binnen was getrokken. Op de provocatietest - waarbij de mystery shoppers expliciet verzochten of zij binnen mochten roken - werd in alle 16 overtredende cafés instemmend geantwoord. In geen van de cafés was ooit gebruik gemaakt van een rookmachine met sigarettengeur, zou later blijken uit het vragenlijstonderzoek.

Tabel 2. Naleefniveau rookvrije horeca Enschede op 3 verschillende meetmomenten

	21.00-22.15	%	23.30-00.45	%	01.30-02.45	%
Aantal cafés geopend (Totaal N)	32	100	39	100	34	100
Aantal overtredende cafés	4	12	11	28	15	44
Aantal nalevende cafés	21	66	25	64	18	53
Onzeker (geen klanten)	7	22	3	8	1	3

Tabel 2 geeft een overzicht van de naleving per meetmoment. Door middel van een McNemar toets, waarvan de resultaten staan weergegeven in tabel 3, is gekeken of de naleving per meetmoment ook significant van

elkaar verschilde. De N in de drie categorieën uit de tabel varieert omdat de analyses alleen konden worden uitgevoerd over cafés die op allebei de tijdstippen geopend waren. De naleving op meetmoment 1 versus 3 verschilde significant van elkaar.

Tabel 3. Significantieniveau van verschil in naleving op uiteenlopende meetmomenten

Meetmomenten	21.00 versus 23.30	21.00 versus 01.30	23.30 versus 01.30
N	23	21	31
Exact Sig. (2-tailed)	0,50	0,03'	0,25

*significant bij $p < 0.05$

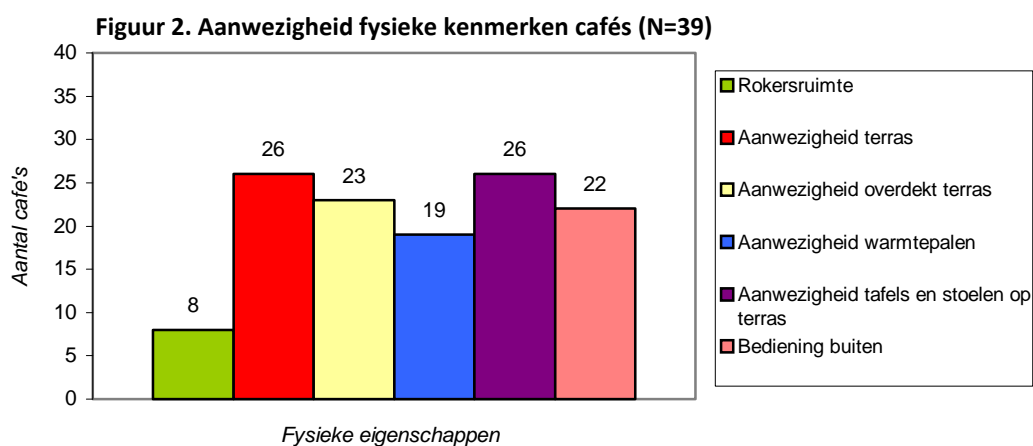
Er werd op meetmoment 1 (-1,00, $p < 0.01$) en 3 (-0,59, $p < 0.05$) ook een verband gevonden tussen roken op het terras en naleving (Crosstabs, Pearson correlatie, Chi square toets). In cafés waar mensen op het terras aan het roken waren, werd het rookverbod binnen beter nageleefd. Voor meetmoment 2 kon dit verband niet worden aangetoond (-0,11, $p > 0.05$).

Ook het aantal rokende werknemers nam toe. Op meetmoment 1 rookte nog geen enkele werknemer of eigenaar binnen in het café, op meetmoment 2 vijf en op meetmoment 3 werd in elf cafés een rokende eigenaar of werknemer waargenomen.

De asbakken verschenen in de loop der avond weer op tafel. Op meetmoment 1 stonden er in slechts vier cafés asbakken op tafel, op meetmoment 2 in negen en op meetmoment 3 in twaalf cafés.

In 13 cafés werd geen enkele aanduiding van het rookverbod waargenomen. 14 cafés hadden één bordje of sticker hangen, 9 hadden er twee en 3 cafés hadden meer dan twee aanduidingen aangebracht. In één café stonden tijdens het 1e meetmoment om 21.00 bordjes op tafels en bar. Deze werden op latere meetmomenten niet meer waargenomen en waren dus schijnbaar verwijderd.

4.3 Fysieke kenmerken

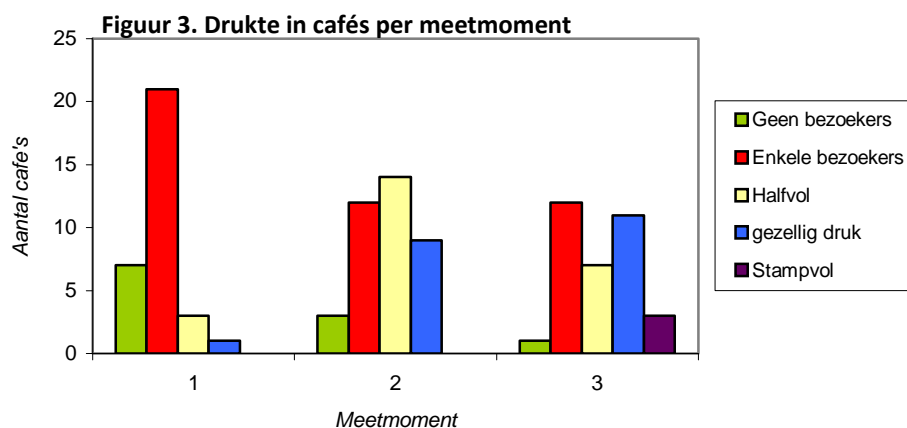
8 van de 39 gelegenheden had een rokersruimte gecreëerd. In 1 van deze 8 cafés was de rokersruimte gedurende de gehele avond niet afgesloten. Van de 16 cafés waar het rookverbod werd overtreden was in 2 gevallen wel een rokersruimte aanwezig maar werd er desondanks ook buiten deze ruimte gerookt. 26 cafés hadden een terras, meestal ook overdekt. Al deze terrassen voldeden aan de wettelijke eisen er te mogen

roken. Op alle terrassen waren tafels en stoelen of staantafels aanwezig en op 19 terrassen ook warmte palen of een andere vorm van terrasverwarming. Ten slotte werd op de meeste terrassen ook bediend. Dit kon variëren per meetmoment aangezien bij een aantal cafés de bediening buiten op later tijdstip werd stopgezet (figuur 2).

Geen van deze fysieke eigenschappen werd verklarend bevonden voor de naleving van het rookverbod (lineaire regressie analyse: $p > 0.05$ voor alle eigenschappen). Er bestond geen enkel significant verband tussen de eigenschappen en de naleving (zowel Chi Square als Pearson correlatie $p > 0.05$ voor alle eigenschappen).

4.4 Drukke

Gedurende de avond werd het steeds drukker in de Enschedese cafés.

Mogelijk zou ook de drukte in een café van invloed kunnen zijn op de naleving van het rookverbod. Het is wellicht lastiger handhaven als een café vol mensen staat, je als personeel ver verwijderd bent van je gasten en je minder overzicht hebt (Eadie et al., 2008). Op basis van deze veronderstelling is een ANOVA uitgevoerd en zijn er correlaties bekeken. Hoewel het wel drukker was in cafés waar het rookverbod werd overtreden, kon in dit onderzoek geen significante relatie tussen drukte en naleving worden aangetoond, op geen van de drie meetmomenten (tabel 4).

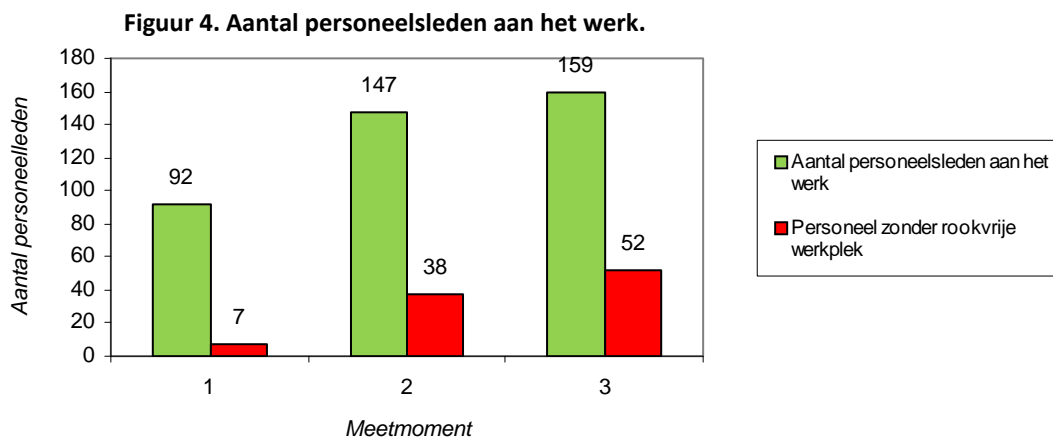
Tabel 4. Analyse van relatie tussen drukte en naleving

Verbod nageleefd	N	Drukke (mean)	F.	Sig.
21.00-22.15				
Ja	4	1,50		
Nee	21	1,14		
Totaal	25	1,20	1,77	0,20
23.30-00.45				
Ja	11	2,18		
Nee	25	1,76		
Totaal	36	1,89	2,29	0,14
01.30-02.45				
Ja	15	2,20		
Nee	18	2,11		
Totaal	33	2,15	0,06	0,81

4.5 Personeel

Omdat het rookverbod hoofdzakelijk beoogt werknemers tegen ETS te beschermen is er ook een schatting gemaakt van het aantal personen dat per meetmoment aan het werk was. Hierbij is geen onderscheid gemaakt tussen werknemers en eigenaren. Het aantal aanwezige personeelsleden of eigenaren varieerde sterk per meetmoment en per café.

- Meetmoment 1 (21.00-22.15): Ten tijde van het eerste meetmoment waren er ongeveer 92 mensen aan het werk met een gemiddeld aantal werknemers van 2,88 per café (Range 1-12). 7 personeelsleden stonden in een café waar gerookt werd (8%).
- Meetmoment 2 (23.30-00.45): Op dit tijdstip waren er 147 mensen aan het werk met een gemiddeld aantal werknemers van 3,77 (Range 1-20). 38 personeelsleden stonden in een café waar gerookt werd (26%).
- Meetmoment 3 (01.30-02.45): Op het derde meetmoment waren er 159 mensen aan het werk met een gemiddeld aantal werknemers van 4,68 (Range 1-25). 52 personeelsleden stonden in een café waar gerookt werd (33%).

Het aantal personeelsleden nam toe gedurende de avond, evenals het aantal dat op een rokerige werkplek arbeid moest verrichten. In drie cafés was de gehele avond slechts één persoon aanwezig, waardoor dit mogelijk de eigenaar betrof en deze cafés wellicht geen personeel in dienst hadden. In twee van deze cafés werd gerookt.

5. Resultaten onderzoeksvraag 2: ‘Determinanten van naleving’

In dit onderdeel komen de resultaten van het onderzoek naar determinanten van naleving aan bod, ter beantwoording van onderzoeksvraag 2.

Allereerst worden een aantal beschrijvende resultaten uiteengezet. Vervolgens is gekeken naar de mogelijkheid naleving te kunnen verklaren aan de hand van de gemeten constructen. Daarnaast zijn de resultaten van de zelfgerapporteerde naleving vergeleken met de nalevingscijfers uit het mystery shop onderzoek. Tot slot komen een aantal achtergrondvariabelen aan bod die de resultaten mogelijk hebben kunnen beïnvloed.

5.1 Voortgang

Van de 65 uitgedeelde vragenlijsten zijn er uiteindelijk 41 ingevuld door respondenten werkzaam in 27 verschillende cafés. 63% van de respondenten was man. Leeftijden liepen uiteen van 17 tot 58 jaar (M=30) en er waren personen met uiteenlopende functies vertegenwoordigd (DJ, kok, barman, eigenaar (N=6) en bedrijfsleider). Helaas is het niet gelukt per café een eigenaar en twee personeelsleden aan een enquête te onderwerpen. Het was moeilijk om mensen te vinden die mee wilden werken omdat zij aan het werk waren en aangaven te druk te zijn. Wel gaven de meeste respondenten aan meerdere avonden in de week werkzaam/aanwezig te zijn in het café.

Negen vragenlijsten werden niet helemaal betrouwbaar bevonden, hiermee is rekening gehouden in de analyses.

Avonden werkzaam	%
1	8
2	22
3	16
4	14
5	27
6	5
7	8
Totaal:	100

5.2 Onbetrouwbare data filteren

Alvorens statistische verwerkingsprogramma's in te zetten zijn alle 41 enquêtes nauwkeurig met de hand bestudeert. Er waren indicaties dat een aantal respondenten de vragenlijsten niet zorgvuldig zou hebben ingevuld en er veelvuldig sociaal wenselijk zou zijn geantwoord. Negen vragenlijsten bevatten zodanig inconsistente antwoorden dat er in SPSS een variabele 'betrouwbaarheid' is aangemaakt. Dit bood de mogelijkheid analyses over alle cases uit te voeren, maar ook om de onbetrouwbare gevallen uit te filteren, waarna bekeken kon worden of dit wellicht andere resultaten opleverde.

5.3 Beschrijvende resultaten

Tabel 5 geeft een overzicht van de scores op de verschillende constructen. De gemiddelden geven een getal aan tussen 1 en 5. Hoe hoger dit getal hoe positiever ten gunste van de naleving. 3 is een neutrale score. Om te kijken of de gemiddelden significant afwijken van deze centrale waarde 3, is er een One Sample T-test uitgevoerd. Dit bleek niet het geval te zijn voor acceptatie beleidsdoel, controlekans, subjectieve norm en voorlichting. Na analyse van enkel de betrouwbare cases bleek ook de gemiddelde score op 'kosten en baten' in feite neutraal te zijn.

Tabel 5. Gemiddelde score op de constructen (N alle cases= 38-41, N betrouwbare cases=30-32) en de afwijking van neutrale score 3 (One Sample T-test)

Construct	N	Alle cases			N	Betrouwbare cases		
		Mean	SD	Sig. +/- 3		Mean	SD	Sig. +/- 3
Acceptatie beleidsdoel	41	2,87	1,15	0,47	32	2,93	1,14	0,71
Pers. Acceptatie beleid	41	2,41	1,20	0,00"	32	2,51	1,22	0,03'
Kosten en Baten	40	2,63	1,08	0,04'	31	2,70	1,11	0,14
Normgetrouwheid	41	4,14	0,82	0,00"	32	4,15	0,78	0,00"
Praktische haalbaarheid	41	4,03	1,10	0,00"	32	4,05	1,05	0,00"
Controlekans	40	3,01	0,98	0,94	31	2,85	0,98	0,41
Subjectieve norm (intern)	41	2,91	0,19	0,63	32	3,09	1,17	0,65
Sociale controle	38	3,84	0,79	0,00"	30	3,88	0,79	0,00"
Voorlichting	38	3,16	1,05	0,36	30	3,03	0,98	0,85
Zelf gerapp. naleving	41	4,16	1,03	0,00"	32	4,18	1,07	0,00"

* p<0.05

** p<0.01

Alvorens nog meer verschillende toetsen uit te voeren is gekeken of werknemers en eigenaren verschillend hebben geantwoord op de stellingen. Dit bleek niet het geval te zijn ($p > 0.05$ voor alle constructen). In de analyses zijn deze twee groepen zodoende samengenomen.

Vanaf paragraaf 5.3.1 worden de gegeven antwoorden per stelling weergegeven door middel van percentages. Deze percentages zijn berekend over alle cases, met uitzondering van controlekans en sociale controle. Deze twee constructen waren enkel betrouwbaar bij uitfiltering van de onbetrouwbare cases (zie tabel 1). Zodoende zijn alleen de antwoorden van de betrouwbaar ingevulde enquêtes weergegeven voor controlekans en sociale controle.

5.3.1 Acceptatie beleidsdoel

Gemiddeld bekeken is de houding ten aanzien van het werkelijke beleidsdoel neutraal. In feite zijn de meningen echter redelijk gelijk verdeeld op de stellingen 'elke werknemer moet een rookvrije werkplek hebben (39% positief, 42% negatief)' en 'horecawerknemers hoeven het niet te pikken wanneer zij in hun werk bloot worden gesteld aan rook (44% positief, 39% negatief).' Een meerderheid erkent de gevolgen van ETS op de volksgezondheid (49% wel, 32% niet) maar vindt het niet direct nodig personeel daar tegen te beschermen (39% positief, 51% negatief). Door te werken in de horeca zou je er toch voornamelijk zelf voor kiezen in de rook te staan (68% mee eens, 22% mee oneens).

5.3.2 Persoonlijke acceptatie van beleid

Met een gemiddelde van 2,41 staan de respondenten overwegend negatief tegenover de stellingen die hen zijn voorgelegd binnen dit construct. Bijna de helft vindt de wet in zijn huidige vorm ongeschikt (49% negatief, 37% positief) en een meerderheid vindt het rookverbod niet in deze tijd passen (54% negatief, 32% positief). Het wordt als betuttelend ervaren (63% wel, 22% niet). Bijna tweederde oordeelt dat mensen binnen moeten kunnen roken wanneer zij daar behoefte aan hebben (66% wel, 29% niet) en dat roken nu eenmaal in het café thuishoort (66% wel, 17% niet). Een overgroot deel vindt het persoonlijk niet erg wanneer er in een kroeg

gerookt wordt (83% niet, 12% wel). Of het rookverbod een goede maatregel is om het personeel te beschermen tegen ETS wordt verschillend beoordeeld (39% negatief, 42% positief).

5.3.3 Kosten en baten

Respondenten vanuit zowel nalevende als niet-nalevende cafés geven aan overwegend nadelen te ondervinden van het verbod. De gemiddelde score week na analyse van enkel de betrouwbare cases echter niet af van centrale waarde 3 ($p>0.05$). Een meerderheid geeft aan dat er minder klanten komen (55% mee eens, 33% mee oneens), dat er minder drank wordt geconsumeerd (53% mee eens, 28% mee oneens), en dat de omzet te lijden zou hebben onder het verbod (58% mee eens, 20% mee oneens). Reputatie zou door het rookverbod minder zijn aangetast (50% mee eens, 33% mee oneens).

5.3.4 Normgetrouwheid

Een gemiddelde score van 4,14 op dit construct geeft de indruk dat respondenten en cafés erg normgetrouw zijn. Respondenten geven aan zich over het algemeen altijd aan de regels te houden (78% mee eens, 10% mee oneens) en niet alleen wanneer dit hen persoonlijk voordeel biedt (76% mee eens, 17% mee oneens). Respondenten uit zowel nalevende als niet-nalevende cafés stellen dat ook hun café zich altijd aan de regels houdt, (90% mee eens, 5% mee oneens) en dat nadelige gevolgen dit niet in de weg staat (68% mee eens, 12% mee oneens).

5.3.5 Praktische haalbaarheid

Het rookverbod wordt redelijk haalbaar geacht met een gemiddelde score van 4,03, significant afwijkend van neutrale score 3 ($p<0.05$). Individuen zijn tijdens drukte (78% positief, 12% negatief) en onder lastige publieksgroepen (66% positief, 29% negatief) in staat het verbod te handhaven. Ook vinden zij het niet moeilijk mensen aan te spreken op hun rookgedrag (76% positief, 12% negatief). Van collega's/werknemers wordt verwacht dat zij nog beter in staat zijn het verbod na te volgen tijdens drukte (84% positief, 11% negatief) en onder lastige publieksgroepen (74% positief, 13% negatief). Ook zij zouden geen moeite hebben er iets van te zeggen wanneer iemand een sigaret op steekt (79% positief, 11% negatief).

5.3.6 Controlekans

De gemiddelde score op het construct controlekans week niet significant af van de neutrale waarde 3 ($p>0.05$). Het gemiddelde is een goede weergave van de individuele antwoorden. De neutrale score 3 werd vaak toegekend zowel op de stelling 'ik heb het idee dat dit café binnenkort wordt gecontroleerd op de naleving van het rookverbod (26% mee eens, 42% neutraal en 32% mee oneens)' als op 'de kans dat dit café gecontroleerd wordt door een inspecteur van de VWA is klein (23% mee eens, 58% neutraal en 19% mee oneens).

5.3.7 Subjectieve norm (intern)

Op de stellingen over perceptie van wat klanten nu precies vonden van het verbod, is ook veelvuldig neutraal geantwoord. De meeste respondenten menen dat de bezoekers in ieder geval níet meer plezier hebben

gekregen in hun kroegbezoek (60% mee eens, 35% neutraal, 5% mee oneens) en dat belangrijke klanten willen dat zij het rookverbod negeren (46% mee eens, 30% neutraal, 24% mee oneens). Of de klanten van een rokerige kroeg houden is niet erg duidelijk (44% mee eens, 34% neutraal, 22% mee oneens). Het gros van de respondenten beweert dat klanten niet verwachten dat hen wordt toegestaan te roken (65% mee eens, 15% neutraal, 20% mee oneens). Wat klanten vinden hoeft echter nog niet bepalend te zijn voor naleving. De mate waarin personeelsleden en eigenaren gehoor geven aan wat anderen vinden – *motivation to comply* - is daarom ook vastgesteld. In cases waarbij de subjectieve norm hoger lag dan 3 (de perceptie van de respondent is dat klanten weinig moeite hebben met het rookverbod), geeft 88% aan het rookbeleid af te stemmen op de meerderheid van het klanten publiek. In cases met een subjectieve norm lager dan 3 (er wordt verondersteld dat klanten het rookverbod niet zien zitten) wordt in 55% van de gevallen gehoor gegeven aan de meerderheid van het publiek.

5.3.8 Sociale controle

Over het geheel bekeken is de sociale controle vrij hoog met een gemiddelde score van 3,88 ($p < 0.05$ ten aanzien van score 3). Collega's/werknemers zouden het door hebben wanneer respondenten het verbod zouden overtreden (87% mee eens, 10% mee oneens), ze zouden het erg vinden (57% mee eens, 30% mee oneens) en ze zouden er ook iets van zeggen (67% mee eens, 23% mee oneens). Ook de werkgever houdt nauw in de gaten of het verbod wordt nageleefd (63% mee eens, 17% mee oneens), hij zou het erg vinden wanneer personeel klanten liet roken (78% mee eens, 17% mee oneens) en zou ze in dit geval ook zeker berispen (70% mee eens, 27% neutraal, 3% mee oneens).

5.3.9 Voorlichting

Het construct voorlichting leverde veelal neutrale antwoorden op. Een meerderheid geeft aan dat er tussen werkgever en werknemer geen overleg plaatsvindt over de omgang met het rookverbod (45% mee eens, 34% neutraal, 21% mee oneens). Wel zou er voorafgaand een instructie hebben plaatsgevonden (53% mee eens, 18% neutraal, 29% mee oneens). Op een gelijksoortige stelling over het plaatsvinden van instructie waarbij het woord 'voorafgaand' was weggelaten werd meer neutraal geantwoord (45% mee eens, 42% neutraal, 13% mee oneens).

5.3.10 Zelfgerapporteerde naleving

De gemiddelde score op naleving was 4,16. Dit wekt de indruk dat het verbod in de meeste gevallen wel wordt nageleefd. De score week significant af van neutral score 3 ($p < 0.05$). De meeste respondenten beweren goed op te letten of het verbod wordt nageleefd (72% mee eens, 7% mee oneens) en ook in te grijpen wanneer dit niet het geval is (88% mee eens, 5% mee oneens). Ze zouden geen uitzondering maken voor oudere (85% mee eens, 15% mee oneens) of vaste klanten (78% mee eens, 15% mee oneens) en ook slecht weer zou weinig doen veranderen in de beleidsvoering (78% mee eens, 12% mee oneens). Van de rokende respondenten geeft een derde toe wel eens te roken onder werktijd, binnen in het café. Evenals bij praktische haalbaarheid denken respondenten dat de naleving bij collega's/werknemers nog beter verloopt. Zij letten nog beter op (89% mee

eens, 3% mee oneens) en grijpen bijna altijd in (87% mee eens, 11% mee oneens). Voor oudere (82% mee eens, 11% mee oneens) en vaste klanten (82% mee eens, 13% mee oneens) wordt geen uitzondering gemaakt en ook het weer speelt geen parten (90% mee eens, 10% mee oneens). 24% denkt dat collega's wel eens roken in het café (70% oneens). Over de naleving in het café in het algemeen wordt negatiever geoordeeld. Twee derde beweert dat er in het betreffende café nooit gerookt wordt (70% mee eens, 25% mee oneens), ook niet bij slecht weer (80% mee eens, 10% mee oneens).

5.3.11 Sanctiekans

Voor dit construct had het weinig nut gemiddelden uit te rekenen. Er was respondenten gevraagd hoe groot zij de kans achtten op een bepaalde sanctie, in de veronderstelling dat zij wel wisten wat de mogelijke sancties waren. Ter controle was het item 'bij overtreding wordt de klant zelf beboet' toegevoegd. Buiten verwachting acht 23% dit mogelijk en is 28% hier onzeker over. Hiermee wordt duidelijk dat respondenten helemaal niet goed op de hoogte zijn van wettelijke sancties. (NB: *Het is in Nederland niet mogelijk klanten persoonlijk te beboeten*). Overige resultaten geven aan dat respondenten de kans klein zien dat een café zijn vergunning kwijtraakt (18% positief, 15% neutraal, 67% negatief) of wordt gesloten (13% positief, 25% neutraal, 62% negatief) bij overtreding. Ze zijn relatief onzeker of het café altijd een boete krijgt (lik op stuk beleid, 36% positief, 31% neutraal, 33% negatief). Een groot deel van de respondenten denkt dat het café er wel met een waarschuwing vanaf komt (38% positief, 34% neutraal, 18% negatief). Ook van de sanctiemogelijkheid aangeklaagd te worden wegens het begaan van een economisch delict, zijn respondenten niet goed op de hoogte (26% positief, 30% neutraal, 44% negatief).

5.3.12 Correlaties

Naast de scores op de constructen is ook gekeken naar de onderlinge samenhang aan de hand van een correlatie analyse over de betrouwbare cases.

Tabel 6. Pearson Correlatie (2-tailed) tussen de 10 constructen en geobserveerde naleving

Construct	N	Acceptatie beleidsdoel	Pers. Acc. beleid	Kosten en Baten	Norm getrouwheid	Prakt. haal- baarheid	Controle kans	Subj. norm	Sociale controle	Voor- lichting	Zelf. Gerapp. naleving
Acceptatie beleidsdoel	30-32	-									
Pers. Acceptatie beleid	30-32	0,84 ^{**}	-								
Kosten en Baten	30-31	0,69 ^{**}	0,69 ^{**}	-							
Normgetrouwheid	30-32	0,45 ^{**}	0,6 ^{**}	0,55 ^{**}	-						
Praktische haalbaarheid	30-32	0,55 ^{**}	0,56 ^{**}	0,56 ^{**}	0,49 ^{**}	-					
Controlekans	30-31	-0,21	-0,29	-0,33	-0,57 ^{**}	-0,37 [*]	-				
Subjectieve norm (intern)	30-32	0,69 ^{**}	0,75 ^{**}	0,72 ^{**}	0,55 ^{**}	0,65 ^{**}	-0,27	-			
Sociale controle	30	0,51 ^{**}	0,66 ^{**}	0,53 ^{**}	0,69 ^{**}	0,68 ^{**}	-0,54 ^{**}	0,66 ^{**}	-		
Voorlichting	30	0,23	0,23	0,09	0,06	0,06	-0,13	0,00	0,15	-	
Zelf gerapp. naleving	30-32	0,56 ^{**}	0,56 ^{**}	0,50 ^{**}	0,78 ^{**}	0,67 ^{**}	-0,40 [*]	0,68 ^{**}	0,79 ^{**}	0,08	-
Geobserveerde naleving	30-32	0,50 ^{**}	0,54 ^{**}	0,49 ^{**}	0,74 ^{**}	0,50 ^{**}	-0,40 [*]	0,66 ^{**}	0,69 ^{**}	0,13	0,897 ^{**}

* p<0.05

** p<0.01

De meeste constructen waren positief significant aan elkaar gerelateerd. Voorlichting stond echter met geen enkel ander construct in verband. Controlekans vertoonde alleen negatieve significante relaties met vier

andere constructen. Persoonlijke acceptatie beleid bleek sterk gecorreleert met acceptatie beleidsdoel en interne subjectieve norm. Opvallend is dat zelfgerapporteerde en geobserveerde naleving aan alle constructen (voorlichting uitgezonderd) significant gerelateerd zijn, waarbij een wat sterker verband aanwezig is met normgetrouwheid, interne subjectieve norm en sociale controle. Zelf gerapporteerde en geobserveerde naleving bleken sterk met elkaar te correleren.

5.4 Verklaring van naleving door constructen

In deze paragraaf zal worden getracht te achterhalen welke factoren de geobserveerde werkelijke naleving nu eigenlijk verklaren. Hiervoor zijn twee verschillende toetsen uitgevoerd: een Independent Sample T-test en een MANOVA.

5.4.1. Independent Sample T-test

In deze analyse is de geobserveerde naleving uit het mysteryshop onderzoek als variabele aan de dataset toegevoegd en is bekeken of de scores op de constructen significant van elkaar verschilden bij naleving en niet-naleving. Deze analyse is uitgevoerd over alle cases, maar is nogmaals herhaald voor enkel de betrouwbare gevallen. Van de 27 cafés die waren vertegenwoordigd in de dataset van de vragenlijst, werd in 9 gerookt ten tijde van het mystery shop onderzoek. Van de 41 respondenten waren er 11 in een van deze negen cafés werkzaam.

Tabel 7. T-test scores op constructen in nalevende en niet-nalevende cafés

Construct	Verbod nageleefd?	Alle cases				Betrouwbare cases			
		N	Mean	SD	Sig.	N	Mean	SD	Sig.
Acceptatie beleidsdoel	Ja	30	3,08	1,12	0,60	25	3,22	1,06	0,32
	Nee	11	2,29	1,06		7	1,86	0,71	
Pers. Acceptatie beleid	Ja	30	2,63	1,18	0,36	25	2,85	1,16	0,00"
	Nee	11	1,83	1,09		7	1,29	0,32	
Kosten en Baten	Ja	29	2,88	1,06	0,28	24	2,98	1,06	0,16
	Nee	11	1,96	0,86		7	1,71	0,65	
Normgetrouwheid	Ja	30	4,39	0,70	0,97	25	4,45	0,55	0,30
	Nee	11	3,45	0,77		7	3,07	0,45	
Praktische haalbaarheid	Ja	30	4,24	0,93	0,05'	25	4,33	0,78	0,03'
	Nee	11	3,45	1,36		7	3,07	1,35	
Controlekans	Ja	29	2,76	0,90	0,72	24	2,65	0,89	0,74
	Nee	11	3,68	0,87		7	3,57	0,98	
Subjectieve norm (intern)	Ja	30	3,20	1,16	0,34	25	3,49	0,95	0,45
	Nee	11	2,12	0,90		7	1,67	0,64	
Sociale controle	Ja	28	4,08	0,69	0,73	24	4,14	0,62	0,13
	Nee	10	3,16	0,68		6	2,81	0,33	
Voorlichting	Ja	28	3,11	1,08	0,64	24	3,10	1,02	0,52
	Nee	10	3,30	1,00		6	2,78	0,83	
Zelf gerapp. naleving	Ja	30	4,51	0,65	0,00"	25	4,68	0,37	0,00"
	Nee	11	3,20	1,29		7	2,40	0,78	

* significant bij $p < 0.05$

**significant bij $p < 0.01$

Praktische haalbaarheid en naleving verschillen significant in score in nalevende en niet-nalevende cafés. Deze significantie was aanwezig in de analyseresultaten van zowel alle cases als alleen de betrouwbare cases. Uit een analyse van alleen de betrouwbare gevallen kwam ook een significant scoreverschil bij persoonlijke acceptatie van beleid naar voren.

5.4.2 MANOVA General Lineair Model

Naast een T-toets is er ook een MANOVA uitgevoerd met 9 constructen als afhankelijke variabelen (zelfgerapporteerde naleving uitgezonderd) en geobserveerde naleving wederom als onafhankelijke variabele.

Tabel 8. MANOVA scores op constructen in nalevende en niet-nalevende cafés

Construct	Verbod nageleefd?	Alle cases (N=38)			Betrouwbare cases (N=30)		
		Mean	F	Sig.	Mean	F	Sig.
Acceptatie beleidsdoel	Ja	3,18	3,74	0,06	3,26	7,44	0,01'
	Nee	2,42			2,00		
Pers. Acceptatie beleid	Ja	2,72	3,64	0,06	2,90	10,69	0,00"
	Nee	1,91			1,33		
Kosten en Baten	Ja	2,92	5,80	0,02"	2,98	7,08	0,01'
	Nee	2,02			1,77		
Normgetrouwheid	Ja	4,41	12,64	0,00"	4,48	37,99	0,00"
	Nee	3,45			3,00		
Praktische haalbaarheid	Ja	4,24	2,08	0,16	4,33	5,41	0,03'
	Nee	3,70			3,42		
Controlekans	Ja	2,71	13,29	0,00"	2,65	8,99	0,00"
	Nee	3,85			3,83		
Subjectieve norm (intern)	Ja	3,27	7,06	0,01'	3,50	16,98	0,00"
	Nee	2,23			1,78		
Sociale controle	Ja	4,08	13,14	0,00"	4,14	25,27	0,00"
	Nee	3,16			2,81		
Voorlichting	Ja	3,11	0,24	0,62	3,10	0,50	0,48
	Nee	3,30			2,78		

Wilk's Lambda

Model F (9) = 2,64 Sig. 0,02'

Model F (9) = 5,59 Sig. 0,00"

* significant bij $p < 0.05$

**significant bij $p < 0.01$

Bij analyse van alleen de betrouwbare cases bleken de scores op alle constructen (behalve voorlichting) significant te verschillen bij nalevende en niet-nalevende cafés. Normgetrouwheid, sociale controle en subjectieve norm blijken het meest samen te hangen met naleving, gevolgd door controlekans en persoonlijke acceptatie beleid. De F-score wijkt niet ver af van het getal 1, wat betekent dat de samenhang tussen de constructen onderling erg groot is. Dit werd ook al duidelijk in correlatie tabel 6.

5.5 Zelfgerapporteerde naleving en geobserveerde naleving

In 9 van de 27 cafés uit de enquête populatie (33%) werd een overtreding van het rookverbod geconstateerd tijdens het mystery shop onderzoek. Alle respondenten hebben op de vragenlijst geantwoord dat er in hun café nog nooit gebruik is gemaakt van een rookmachine met sigarettengeur. In 4 van de 9 cafés werd eerlijk

toegegeven dat er gerookt werd, in 4 andere gelegenheden werd dit ontkend. In 1 café ontkende een respondent dat er gerookt werd terwijl een tweede respondent dit bevestigde.

Daarnaast was er open vraag gesteld naar de belangrijkste reden voor het voeren van betreffend rookbeleid. Respondenten uit cafés waar het verbod naar eigen zeggen zou worden nageleefd, hebben hier als volgt op geantwoord:

- Het is nu eenmaal de wet, regels zijn regels (14x)
- Het voorkomt dat we een boete krijgen (4x)
- We hebben een alternatief (een rokersruimte) (3x)
- We leven na om niet-rokers geen overlast te bezorgen (2x)
- De werkgever staat erop dat het uitgevoerd wordt (2x)

De volgende redenen werden gegeven door respondenten uit niet-nalevende cafés:

- Anders blijven de gasten weg (2x)
- Verkeerde regelgeving (2x)
- Roken is verboden met het café, de horeca gaat zo kapot (2x)
- Geen personeel (1x)
- Concurrentie: 10 km verderop in Gronau (Duitsland) wordt volop gerookt (1x)

5.6 Achtergrondvariabelen

Ter aanvulling op analyses van bovenstaande constructen is ook de invloed van een aantal achtergrondvariabelen onderzocht, waaronder rookgedrag, geslacht en kennis.

5.6.1 Rokersstatus

49% van de respondenten rookt dagelijks en heeft ook de behoefte te roken op de werkvloer. Door middel van een Independent Sample T-test is getoetst of rokersstatus wellicht de naleving, of indirect mogelijk de constructen heeft beïnvloed.

Uit tabel 9 - waarin analyseresultaten worden weergegeven van de betrouwbare cases - blijkt dat rokers significant lager scoren op sociale controle en controlekans. Zij hebben minder het gevoel door collega's en werkgevers op naleving gecontroleerd te worden dan niet-rokers. Daarnaast schatten rokers de kans op een controle van de Voedsel en Warenautoriteit iets lager in. Rokersstatus had geen direct effect op de geobserveerde naleving (UNIANOVA $F= 0.04$ $p>0.05$). Een toets betreffende alle cases leverde wel een significant verschil op voor controlekans, maar niet voor sociale controle.

Tabel 9. Invloed rokersstatus op de constructen

Construct	Roker	N	Mean	SD	F	Sig.
Acceptatie beleidsdoel	Ja	20	2,69	1,05	0,30	0,59
	Nee	12	3,32	1,23		
Pers. Acceptatie beleid	Ja	20	2,14	1,09	0,93	0,34
	Nee	12	3,13	1,22		
Kosten en Baten	Ja	19	2,45	1,14	0,93	0,34
	Nee	12	3,08	0,98		
Normgetrouwheid	Ja	20	4,15	0,85	0,58	0,45
	Nee	12	4,15	0,69		
Praktische haalbaarheid	Ja	20	4,02	1,06	0,23	0,64
	Nee	12	4,11	1,07		
Controlekans	Ja	19	2,82	1,19	10,88	0,00''
	Nee	12	2,92	0,51		
Subjectieve norm (intern)	Ja	20	2,82	1,16	0,26	0,62
	Nee	12	3,56	1,08		
Sociale controle	Ja	19	3,75	0,90	6,60	0,02'
	Nee	11	4,09	0,52		
Voorlichting	Ja	19	2,84	0,96	0,03	0,86
	Nee	11	3,36	0,97		
Naleving	Ja	20	4,18	1,09	0,20	0,66
	Nee	12	4,17	1,08		

* p<0,05

** p<0,01

5.6.2 Geslacht

63% van de respondenten was man en 37% vrouw. Ook voor deze achtergrondvariabele is een Independent Sample T-test uitgevoerd met de constructen als afhankelijke variabelen, maar dit leverde geen significante verschillen op ($p > 0.05$). Dit was bij analyse van alle cases en de selecte groep het geval.

5.6.3 Kennis

De kennisvraag die is opgenomen in de vragenlijst is als volgt beantwoord. 5% van de respondenten denkt dat het verbod is ingesteld ter bescherming van horecabezoekers. 50% antwoordde dat het verbod beoogt horecapersoneel te beschermen en de overige 45% denkt dat het beide groepen zou moeten behoeden tegen ETS. Door middel van een UNIANOVA is gekeken of deze kennis van invloed was op de geobserveerde naleving. Dit bleek niet het geval voor zowel alle ($F=0,59$ $p > 0.05$) als alleen de uitgefilterde cases ($F=0,32$ $p < 0.05$).

6. Conclusie onderzoeksvraag 1: 'Naleving in Enschede'

Doel van het mystery shop onderzoek was inzicht te verkrijgen in de werkelijke naleving van het rookverbod in de Enschedese horeca, om deze uiteindelijk naast de nalevingspercentages van landelijk evaluatieonderzoek te kunnen leggen. De bijbehorende onderzoeksvraag luidde:

1. Is het nalevingspercentage in een uitgebreid lokaal onderzoek in Enschede vergelijkbaar met het landelijk vastgestelde nalevingspercentage?

In deze conclusieformulering zal allereerst worden besproken hoe het met de naleving van het rookverbod in Enschede zelf is gesteld. Deze resultaten zullen hierop worden vergeleken met het landelijk vastgestelde nalevingspercentage. In hoeverre hebben een grotere steekproef (1a) en het toevoegen van een nachtelijke meting andere resultaten opgeleverd (1b)? Vervolgens worden er nog andere aanvullende elementen beschreven die de kwaliteit van het landelijk evaluatie-instrument zouden kunnen optimaliseren. Tot slot komen er enkele tekortkomingen van het mystery shop onderzoek aan de orde.

6.1 Naleving in Enschede

Uit de resultaten van het mystery shop onderzoek vloeide een totaal nalevingspercentages voort van 59%. In 16 van de 39 Enschedese cafés is op minimaal een van de drie meetmomenten een overtreding geconstateerd. De naleving varieerde per meetmoment en nam af van 88% (21.00-22.15), naar 72% (23.30-00.45) tot uiteindelijk 56% naleving tijdens de nachtelijke meting (01.30-02.45). Er zijn indicaties dat het totale nalevingspercentage in werkelijkheid nog lager uitvalt. In sommige cafés was het bezoekersaantal gedurende het onderzoek zo laag geweest dat er geen valide uitspraken konden worden gedaan over het nalevingsbeleid. Er werden op de meetmomenten geen bezoekers aangetroffen, laat staan rokende bezoekers. Deze cafés zijn desondanks als nalevend opgenomen in de analyses. Het is de vraag of deze kwalificatie terecht is. In twee van de drie cafés, waar tijdens het mystery shop onderzoek geen bezoekers aanwezig waren, werden op een andere dag van de week namelijk wel rokende klanten en medewerkers aangetroffen.

6.2. Lokaal versus landelijk: steekproef (1a)

Huidig lokaal onderzoek in Enschede was in vergelijking met het grovere landelijke evaluatieonderzoek van de VWA vollediger van aard, met alle 39 cafés is de centrumring in het corpus in plaats van een steekproef van 4. De vraag is in hoeverre de resultaten van dit lokale en vollediger onderzoek overeenkomen met de nalevingspercentages van cafés (76% in december 2008, 83% in maart 2009) uit het evaluatierapport van de VWA. Om een goede vergelijking te maken worden uit huidig onderzoek alleen de metingen tot 00.45 gebruikt, omdat de observaties van de VWA tot net na middernacht hebben plaatsgevonden.

Uit de resultaten van het mystery shop onderzoek is gebleken dat tussen 21.00 en 00.45, 11 van de 39 gelegenheden (28%) het rookverbod overtreden hebben. In 72% van de cafés zijn gedurende deze tijd geen rokende personen aangetroffen (N=25) of helemaal geen personen aangetroffen (N=3). Een

nalevingspercentage van 72% komt redelijk in de buurt van 76%, maar hier kan een kanttekening bij geplaatst worden. De landelijke cijfers zijn gebaseerd op data uit de winterperiode en de vroege voorjaartijd, toen de terrassen nog nauwelijks geopend waren. Huidig onderzoek vond plaats in het terrasseizoen in mei - bij een temperatuur van 14 °C – en men zou veronderstellen dat met een verhoogd aanbod van buitenvoorzieningen aan rokers, de naleving zou zijn verbeterd. 26 van de 39 cafés beschikten op de mystery shop avond over een terras met tafels en stoelen. Op 19 terrassen waren warmtepalen aanwezig en op 22 terrassen werd er buiten bediend. Toch werd er in 6 cafés met een terras binnen gerookt. Dat het nalevingspercentage uit het mystery shop onderzoek dan toch nog lager uitvalt dan het landelijke percentage kan wellicht worden verklaard door de dag van uitvoering. Het mystery shop onderzoek is op een enkele zaterdag uitgevoerd (zie ook §6.5 ‘Tekortkomingen’) terwijl de VWA steekproeven hield door de hele week heen. In de veronderstelling dat zaterdag de drukste dag is voor cafés zou het goed mogelijk zijn dat de VWA op andere dagen van de week ook gestuit is op lege gelegenheden, en deze wellicht ook onterecht heeft gekwalificeerd als nalevend. Zo kom je aan een hoger nalevingspercentage dan dat in werkelijkheid het geval is.

Onafhankelijk van de achterliggende verklaringen geven de resultaten van het locale onderzoek in Enschede een minder gunstig beeld van de naleving dan het landelijke evaluatieonderzoek (1a). Omdat er in het evaluatierapport is gewerkt met gemiddelden hoeven deze getallen ook geen exacte weerspiegeling van de situatie in Enschede te zijn. De vraag is echter of lokaal gerichte onderzoeken in andere middelgrote steden uit het VWA onderzoek ook afwijkende resultaten opleveren? Om dit te achterhalen zou huidig mystery shop onderzoek kunnen worden herhaald in deze steden. Mocht ook hier het nalevingspercentage afwijken dan kan een verbetering van landelijke evaluatie mogelijk worden gezocht in het vergroten van de steekproef.

6.3 Lokaal versus landelijk: nachtelijke metingen (1b)

Aan het locale mystery shop onderzoek zijn naast metingen tot 00.45 ook nachtelijke observaties toegevoegd (01.30-02.45) om te bekijken of er zich op dit tijdstip nog meer overtredingen zouden voordoen. Dit bleek inderdaad het geval te zijn. Ook kwamen steeds meer asbakken gedurende de avond weer op tafel te staan en nam het aantal rokende personeelsleden toe. Het nachtelijke nalevingspercentage in Enschedese cafés van 56% wijkt sterk af van de landelijke nalevingscijfers tot 00.45 (76% en 83%). Voor een vollediger beeld van de werkelijke naleving van het rookverbod in cafés, zou het daarom verstandig zijn ook nachtelijke observaties aan het landelijk evaluatieonderzoek toe te voegen. Deze nachtelijke observaties zouden wel voornamelijk in het weekend moeten plaatsvinden, omdat veel cafés door de week minder nachtelijke bezoekers hebben en de deuren eerder sluiten.

6.4 Overige bevindingen

Een ander methodeverschil tussen beide onderzoeken is de duur van de observaties. De mystery shoppers hebben 15 minuten de tijd gehad om de naleving vast te stellen terwijl de VWA dit in kortere tijd heeft moeten waarnemen. Dit kan wellicht ook verklaren waarom in huidig onderzoek een hoger percentage overtredingen is vastgesteld. In een korter tijdsplan kan je net bepaalde activiteit mislopen: klanten, werknemers of eigenaren die een sigaret opsteken in het café. Langere bezoeken zouden in landelijke onderzoek voor nog

betrouwbaardere data kunnen zorgen. Mocht dit niet mogelijk zijn dan zou een provocatietest - zoals uitgevoerd in het mystery shop onderzoek - uitkomst kunnen bieden.

Tot slot is in het mystery shop onderzoek ook gekeken naar het aantal werknemers dat nog steeds werkzaamheden verricht in een rokerige omgeving en aldus wordt blootgesteld aan ETS, en het aantal werknemers dat inmiddels van een rookvrije werkplek is voorzien. Deze resultaten geven een beter inzicht in het succes van het eigenlijke beleidsdoel (personeel in een rookvrije werkplek voorzien.) Op meetmoment 3 werd in 56% van de cafés het rookverbod nageleefd. 66% van het personeel was echter in een rookvrij café aan het werk. In cafés waar relatief veel personeel aan het werk was werd het rookverbod vaak nageleefd, terwijl in overtredende cafés (discotheken uitgezonderd) maximaal vier personen werden aangetroffen. Opname van observatie element 'aantal werknemers' zou - door meer exact aan te geven hoeveel werknemers er nog worden blootgesteld aan ETS - een meerwaarde geven aan landelijk evaluatieonderzoek. Ook hier blijkt het afnemen van een nachtelijke meting van belang. Het aantal werknemers dat in de rook stond nam gedurende de avond toe van 8% naar 26% naar 33%. Toch positief dat de nieuwe tabakswetgeving er voor heeft gezorgd dat in Enschede al 66% van het personeel in een rookvrije omgeving werkt.

6.5 Tekortkomingen

Het mystery shop onderzoek kent enkele tekortkomingen. Allereerst zijn de data afkomstig van observaties op een enkele zaterdagavond. Het zou interessant geweest zijn om ook op andere dagen van de week naleving te toetsen. In twee 'nalevende' cafés werd, tijdens een regulier bezoek op een maandag- en zaterdagavond later die maand, namelijk wel een overtreding van het rookverbod geconstateerd. Door op meerdere dagen metingen uit te voeren zou in kaart kunnen worden gebracht op welke dagen de meeste personeelsleden in aanraking komen met ETS. De aanname binnen dit onderzoek was dat op zaterdagavond het maximale aantal personeelsleden aan het werk zou zijn. Het is echter goed mogelijk dat op avonden met minder personeel het rookverbod vaker overtreden wordt, en er uiteindelijk toch relatief meer werknemers in de rook staan. De invloed van weersomstandigheden is in dit onderzoek ook onbekend gebleven. Gedurende de gehele zaterdagavond was het droog bij een zachte temperatuur van 14°C. Welke resultaten zou het onderzoek hebben opgeleverd op een koude, winderige en regenachtige avond? En wat zou er gebeuren bij een plotselinge weeromslag? Ten slotte zou het verhelderend zijn geweest kennis te hebben over het wel of niet in dienst zijn van personeel. Dit zou misschien ook van invloed geweest kunnen zijn op de naleving, hoewel de gerechtelijke uitspraak - dat cafés zonder personeel uitzondert van het verbod - pas plaatsvond na de observaties. Op basis van de tekortkomingen van de methodologie die in dit onderzoek is gebruikt kan worden gesteld dat de werkelijke naleving van het rookverbod nog steeds wordt overschat.

7. Conclusie onderzoeksvraag 2: 'Determinanten van naleving'

Uit het mystery shop onderzoek is gebleken dat het rookverbod in Enschede door 59% van de cafés wordt nageleefd. Door het blootleggen van achterliggende redenen van naleving kan een belangrijke bijdrage worden geleverd aan de ontwikkeling van interventies, om dit nalevingspercentage te kunnen verhogen. De bijbehorende onderzoeksvraag luidde:

2. Welke factoren liggen ten grondslag aan niet-naleving van het rookverbod?

Hiertoe is de samenhang tussen fysieke eigenschappen van cafés en naleving van het rookverbod onderzocht (2a), evenals een aantal factoren dat gedragingen van cafépersoneel en eigenaren zou kunnen verklaren (2b). De resultaten op deze punten worden allereerst besproken, vervolgens komt een aantal overige interessante bevindingen aan bod en tot slot worden de beperkingen van het onderzoeksinstrument overwogen.

7.1 Fysieke eigenschappen (2a)

Analyses van de data uit het mystery shop onderzoek hebben geen samenhang kunnen aantonen tussen verscheidene fysieke kenmerken van cafés en de naleving van het rookverbod. Een aantal speciaal ingerichte rokersruimten bleef onbenut en zelfs de aanwezigheid van een terras kon niet verhinderen dat er binnen werd gerookt. Hoewel er op meetmoment 1 en 3 een verband was tussen roken op het terras en naleving van het verbod, was deze relatie niet meer in stand op meetmoment 2, toen alle cafés geopend waren. De warmtepalen en de bediening op het terras waren evenmin van invloed. Ook werd er geen relatie gevonden tussen drukte en naleving. Het was wel drukker in cafés waar het verbod werd overtreden maar het verschil met nalevende cafés was niet significant. Harde verklaringen voor het uitblijven van deze relatie kunnen niet gegeven worden. Misschien zou er wel een verband zijn gevonden tussen drukte en naleving als er meer stampvolle kroegen in de steekproef hadden gezeten. Dan zou het verschil in drukte tussen de cafés een stuk groter zijn. Drukke was ook lastig operationaliseerbaar gebleken. Een andere schaal had wellicht tot andere uitkomsten geleid. Tot slot moet worden opgemerkt dat in dit onderzoek slecht een kleine selectie van fysieke kenmerken van cafés is meegenomen. Oppervlakte van het café en positie van de bar (en zo ook personeel, 3.1 Eadie et al., 2008) zouden ook invloed kunnen hebben op naleving. En het type café? In huidig onderzoek waren de wat ouderwetser bruincafés vertegenwoordigd, maar ook zeer moderne eet en lounge cafés. Vervolgonderzoek zou moeten nagaan of er verband bestaat tussen deze kenmerken en naleving.

7.2 Determinanten van naleving (2b)

Door middel van een vragenlijst - opgesteld aan de hand van negen mogelijke determinanten van naleving - is getracht te achterhalen wat werknemers en eigenaren drijft het rookverbod te overtreden.

Tussen geobserveerde naleving en zeven constructen bleek een verband te bestaan. Met controlekans was naleving negatief gecorreleerd en voorlichting bleek niet gerelateerd te zijn. Zodoende werd op acht constructen verschillend gescoord door respondenten uit nalevende en niet-nalevende cafés. Het is echter

lastig uitspraken te doen over de oorzaakgevolg relatie van de constructen met naleving. Er kan niet met zekerheid gesteld worden dat de constructen de naleving determineren. Om dit te illustreren zal allereerst het construct controle kans worden besproken. Vervolgens komen de acht overige constructen aan de orde.

Bij opname van het construct **controlekans** in de vragenlijst werd hypothetisch verondersteld dat het idee binnenkort gecontroleerd te worden door de VWA, personeel en eigenaren tot naleven zou aanzetten. Controlekans bleek echter negatief gecorreleerd met naleving. In nalevende cafés is het gevoel binnenkort gecontroleerd te worden veel kleiner dan in niet-nalevende cafés. Dit indiceert dat naleving wellicht invloed heeft gehad op controlekans, in plaats van andersom. Daarnaast kunnen veel respondenten (42-58%) helemaal niet in schatten of hun café binnenkort gecontroleerd zal worden. Als het gevoel van controle bij veel mensen onbekend is, hoe kan het dan een determinant zijn? Controlekans lijkt dus weinig invloed te hebben op naleving. Ondanks dat respondenten uit nalevende cafés op het construct **persoonlijke acceptatie beleid** hoger scoren dan respondenten uit niet-nalevende cafés, staan zij beiden gemiddeld negatief tegenover het rookverbod. Hoewel attitude positief samenhangt met naleving kan niet gesteld worden dat naleving ook bepaald wordt door attitude. Het zou evengoed zo kunnen zijn dat personeel door na te leven pas de consequenties van het verbod is gaan inzien, en het achteraf pas negatief of positief is gaan waarderen. **Kosten en baten** kan ook niet met zekerheid als determinant van naleving worden aangewezen. Ook in nalevende cafés geeft men aan overwegend nadelen te ondervinden van het verbod. Bij **praktische haalbaarheid** is het omgekeerde het geval. Respondenten uit niet-nalevende cafés beweren dat het beleid in de praktijk prima uitvoerbaar is. Respondenten uit nalevende cafés scoorden significant hoger op **normgetrouwheid** dan respondenten uit niet-nalevende gelegenheden. Er was dan ook een sterk verband uit de data af te lezen tussen normgetrouwheid en naleving. Het construct lijkt echter slachtoffer te zijn geworden van sociaal wenselijke antwoorden. Normgetrouwheid bevatte stellingen als 'dit café houdt zich over het algemeen altijd aan de regels', en 'ik vind dat ik me aan regels hoor te houden.' Respondenten zouden gedacht kunnen hebben dat het regels omtrent het rookverbod besloeg - daar ging ten slotte de hele vragenlijst over - terwijl eigenlijk de algemene normgetrouwheid gemeten diende te worden. **Sociale controle** staat ook sterk in verband met naleving. Hier komt de omgekeerde causaliteit echter weer aanzetten. Is het niet logisch dat sociale controle hoger is als het rookbeleid in een café 'naleven' luidt. Wanneer een eigenaar besluit dat er in zijn café nog gewoon gerookt mag worden, is het toch begrijpelijk dat hij hier dan niet op controleert, en dat collega's elkaar niet berispen of controleren.

Het ontbreken van enige relatie tussen **voorlichting** en naleving (of een verband met de andere constructen) is lastig te verklaren. In het onderzoek van Eadie (et al., 2008) had voorlichting een doorslaggevende rol gespeeld in de naleving van het rookverbod. Twee items van het construct waren in de vragenlijst bijna exact hetzelfde geformuleerd ('voorafgaand aan het rookverbod zijn er instructies gegeven hoe personeel hier mee om moet gaan,' en 'personeel is geleerd hoe zij moeten handelen wanneer klanten het rookverbod overtreden'), en toch waren de antwoorden hierop niet significant aan elkaar gecorreleerd. Het geeft aan dat respondenten misschien toch niet zo goed wisten of ze nu wel of niet instructies hadden gehad, óf ze hebben de vragen niet goed gelezen en een willekeurig antwoord gegeven.

Voor **acceptatie beleidsdoel** en subjectieve norm (intern) als determinanten van naleving valt nog het meeste te zeggen. De gemiddelde attitude ten aanzien van het beleidsdoel (personeel beschermen tegen ETS) van niet-nalevende cafés is negatief, terwijl nalevende cafés positiever zijn. Een omgekeerde causale relatie is hier minder aannemelijk. Hoewel respondenten over het algemeen niet goed weten wat de klant eigenlijk wil (**subjectieve norm**), hebben respondenten uit nalevende cafés het idee dat klanten het rookverbod wel accepteren terwijl respondenten uit niet-nalevende cafés geloven dat ook hun klanten fel tegen zijn.

Het mag duidelijk zijn dat er nog geen sterke conclusies kunnen worden getrokken over welke factoren er ten grondslag liggen aan naleving van het rookverbod. Wel zijn er verbanden aangetoond tussen naleving en een aantal constructen. Deze constructen kunnen in toekomstig onderzoek worden meegenomen en specifiek worden getoetst op hun causaliteit. Ook voorlichting zou wederom toegevoegd kunnen worden, mits in een verbeterde vraagstelling.

7.3 Overige bevindingen

In aanvulling op bovenstaande conclusies kunnen nog een aantal opmerkelijkheden worden omschreven, die zijn voortgevloeid uit de resultaten. Zo gaven respondenten aan dat hun collega's nog beter dan henzelf in staat waren het rookverbod te handhaven (praktische haalbaarheid) en dit ook beter deden (naleving). Collega's zouden nog actiever opletten en hadden er minder moeite mee ook in te grijpen bij een overtreding. De vraag is of hier een vorm van sociaal wenselijk antwoorden te bespeuren is waarbij collega's de hand boven het hoofd wordt gehouden. Over de naleving in het café in het algemeen wordt weer negatiever geoordeeld. 25% van alle respondenten geeft aan dat er in hun café wel eens is gerookt. Voor toekomstig onderzoek is het zodoende relevant te overdenken of zelfgerapporteerde naleving moet worden geoperationaliseerd door middel van items over individuele naleving, naleving van collega's óf naleving van het café.

Kennis over het rookverbod bleek niet zo ingeburgerd te zijn als aanvankelijk werd gedacht. 45% van de respondenten dacht dat het verbod mede gericht was op de bescherming van cafés bezoekers. Met dit idee in het achterhoofd is het begrijpelijker dat mensen de maatregel als betuttelend ervaren. Zij zien de maatregel immers als een ingreep op de leefwereld van de cafébezoeker. Ook kennis over mogelijke sancties was niet op pijn. Een aantal respondenten dacht dat het mogelijk was klanten zelf te beboeten. Bij het opstellen van vragenlijsten zal in de toekomst rekening moeten worden gehouden met het ontbreken van deze kennis, of zouden items moeten worden toegevoegd die het kennisniveau kunnen vaststellen.

7.4 Beperkingen onderzoeksinstrument

Naast een te lage betrouwbare respons op de vragenlijst (N=32) en een te gering aantal cafés (N=39) om een verband te kunnen aantonen tussen fysieke eigenschappen en naleving, vertoonde ook het onderzoeksinstrument zelf een aantal gebreken.

Een eerste beperking van de vragenlijst betrof de constructen sanctieernst en externe subjectieve norm, die niet bruikbaar bleken. **Sanctie ernst** ontbeerde een betrouwbare interitemcorrelatie. Met items als 'de boetes die gegeven worden na overtreding van het rookverbod vind ik erg hoog' en 'over een boete van het VWA komt dit café wel weer heen,' kan een verklaring gezocht worden in gebrek aan kennis over de hoogte

van die boetes. Kennis over mogelijke sancties was immers ook niet bij alle respondenten aanwezig. Een betere formulering zou zijn geweest: "Een boete van €300,- voor het overtreden van het rookverbod vind ik erg hoog." Hoewel de interne subjectieve norm wel kon worden vastgesteld was dit bij de **externe subjectieve norm** niet haalbaar. De operationalisatie van dit construct vertaalde zich in een vraag naar concurrerende cafés, en hoe de situatie daar zou zijn qua nalevingsbeleid. Respondenten gaven echter zeer merkwaardige antwoorden op deze vraag. Zij vulden als concurrent voornamelijk de eigen cafénaam in, en vinkten vervolgens aan dat daar absolute naleving plaatsvond. Dit kan erop duiden dat de vraag niet helemaal helder was. Er was verondersteld dat respondenten wel zouden weten wat een 'concurrerend café' is, maar dit zou wel eens anders kunnen zijn. Het is ook mogelijk dat er sociaal wenselijk is geantwoord. Een aantal maal werd op de nalevingsvragen een lage score toegekend en werd vervolgens wel het eigen café ingevuld - als concurrerend - waarbij werd aangegeven dat het café ten alle tijden zou naleven. Ter vaststelling van de externe subjectieve norm zou voortaan beter niet meer gevraagd kunnen worden naar de 'naam' van het concurrerende café. Respondenten zouden er moeite mee kunnen hebben andere cafés te 'verraden.'

Interne inconsistentie was niet alleen bij sanctie ernst een probleem. Door handmatig de 41 ingevulde enquêtes te bestuderen werd duidelijk dat deze niet allemaal even serieus en naar waarheid waren ingevuld. Op sommige zeer gelijksoortige items werd soms totaal uiteenlopend geantwoord. Het is onzeker of de gebruikte constructen en de bijbehorende items van zichzelf aan constructvaliditeit ontbraken, of dat het te maken had met het onderwerp en de daarop volgende sociaal wenselijke antwoorden. Vooral items over naleving lagen erg gevoelig bij respondenten. Sommige personeelsleden stonden onder druk van hun werkgever en mochten geen antwoord geven op de vragen over naleving. In vervolgonderzoek zou naleving daarom niet meer moeten worden opgenomen in de vragenlijst. Deze zou meer de vorm moeten aannemen van een opiniepeiling. Veel respondenten hebben een duidelijke mening over het verbod, en leken het prettig te vinden dat hier eindelijk eens naar gevraagd werd. Een opiniepeiling zou een veel grotere respons kunnen opleveren. Een andere mogelijkheid zou zijn een meer intensieve band op te bouwen met cafébetrokkenen, zoals Eadie (et al., 2008) deed in Schotland. Op deze manier zou je weliswaar minder cafés kunnen betrekken in je steekproef, maar zou de kwaliteit van de data aanzienlijk verbeteren. Een pretest van de vragenlijst in Enschede zelf was in huidig onderzoek onmogelijk, maar is wel zeer wenselijk.

8. Wat nu te doen?

8.1 Toekomstig onderzoek

Het gebruiken van twee verschillende methoden voor het beantwoorden van vraagstukken rond hetzelfde onderwerp heeft voordelen met zich meegebracht. Door naleving te meten door middel van een vragenlijst en observaties is duidelijk geworden dat de mystery shop methode voor toekomstig onderzoek meer geschikt is dan zelfgerapporteerde data omdat het meer volledige data oplevert. Ook was het interessant dat data vanuit de vragenlijst gekoppeld konden worden aan resultaten uit het mystery shop onderzoek. Zo kon worden bekeken wat de invloed was van constructen op de daadwerkelijke geobserveerde naleving, en werd ook meer duidelijk over de betrouwbaarheid en validiteit van de antwoorden op de vragenlijst.

Voor de toekomst is vervolgonderzoek in een van de steden uit de steekproef van de VWA noodzakelijk, om meer te kunnen zeggen over de kwaliteit van deze vorm van onderzoek. Dit zal op de volgende manier moeten worden vorm gegeven:

Het onderzoek zou wederom uit twee onderdelen moeten bestaan:

- Een zaterdagavond mystery shoppen in ongeveer 40 cafés met behulp van minimaal 16 mystery shoppers. De observaties zouden 15 minuten moeten duren en op drie meetmomenten (ook na 01.30) moeten plaatsvinden. De subjecten van observatie zijn daarbij 'naleving,' 'het aantal werkzame personen' en 'fysieke eigenschappen van de cafés.' Er dient ook een nameting plaats te vinden op een andere dag, uitgevoerd door de onderzoeker.
- Een vragenlijst in de vorm van een opiniepeiling, gebaseerd op constructen uit huidig onderzoek, onderworpen aan een pretest in een andere stad, en zónder de vragen over naleving. Voor cafés zonder personeel dient een aangepaste vragenlijst te worden gemaakt. Respondenten dienen persoonlijk te worden benaderd.

De nalevingspercentages uit het mystery shop onderzoek zouden opnieuw ter vergelijking naast de landelijke cijfers kunnen worden gelegd. De resultaten uit het opinieonderzoek kunnen aan de nalevingscijfers worden gekoppeld waarna er een tweede poging kan worden ondernomen determinanten van naleving te bepalen.

Een tweede mogelijkheid voor vervolgonderzoek is een toepassing van het bovenstaande, wederom in Enschede, om de verdere ontwikkeling van naleving te kunnen monitoren. Mystery shoppers moeten wel op hun hoede zijn. Enschedese café eigenaars zullen spoedig op de hoogte zijn van de eerdere uitvoering van het onderzoek, en zullen daartoe extra alert zijn. Dit maakt een herhaling ook dusdanig interessant, want in hoeverre heeft een plaatsgevonden mystery shop onderzoek invloed op de naleving van het rookverbod?

8.2 Interventies

Wat kan er dan ondernomen worden op basis van de resultaten uit dit onderzoek?

Hoewel het constructenmodel nog niet optimaal bleek voor het voorspellen van naleving kon het wel inzicht geven in meer beschrijvende resultaten. Zo lijken respondenten sterk verdeeld tegenover het beleidsdoel te

staan, maar blijkt uit de kennisvraag dat 50% ook niet weet dat het beleid in hoofdzaak is gericht op bescherming van horecawerknemers. De persoonlijke acceptatie van beleid is een jaar na dato ook nog steeds niet erg groot. Het rookverbod wordt wel goed praktisch haalbaar bevonden, ook tijdens drukte. Dat zou wellicht de reden kunnen zijn voor het ontbreken van een relatie tussen drukte en naleving. Respondenten geven tevens aan voornamelijk nadeel (kosten) te ondervinden aan het verbod. Wat klanten nu precies willen is niet echt duidelijk. Het verbod zou hun bezoek in ieder geval niet plezieriger hebben gemaakt. Sociale controle lijkt voldoende aanwezig te zijn, zowel van collega's als de werkgever. Respondenten ervaren zelfs meer interne controle dan controle van buitenaf, door de Voedsel en Waren autoriteit. Zij zijn niet goed op de hoogte welke sanctie deze autoriteit kan opleggen. De kans op deze sancties schatten zij in ieder geval niet erg groot. Hoewel onduidelijk is gebleven of deze constructen naleving wel voorspellen, zijn dit punten waar aan gewerkt zou kunnen worden.

Het is allereerst van groot belang positieve gevolgen van beleid in de berichtgeving te laten verschijnen. Hoewel in de media vooral feiten worden gepubliceerd die afbreuk doen aan het rookverbod, zal er toch meer effort moeten worden gemaakt dit tij te doen keren. Wellicht in de vorm van een voorlichtingscampagne. Cijfers over luchtomstandigheden, en de verbetering daarvan sinds de invoering van het rookverbod, kunnen meer draagvlak creëren voor het beleidsdoel. Publicatie van de positieve evaluatie van de rookvrije werkplek in het algemeen, kan bijdragen aan de persoonlijke acceptatie van beleid. Evenals bekendmaking van directe effecten van het horecarookverbod op de gezondheid, welke in de toekomst duidelijk zullen worden.

Ten tweede zou er continu onderzoek moeten worden verricht naar de attitude van cafébezoekers ten aanzien van het verbod. Deze zal naar verwachting in de loop der tijd, door gewenning, steeds positiever worden. Hierbij is het wederom van belang om positieve resultaten goed naar caféhouders te communiceren. Wanneer zij inzien dat de klant geen problemen heeft met het rookverbod, zal het hen een stuk beter afgaan het rookverbod te handhaven.

Tot slot geven respondenten zelf als voornaamste reden van naleving op, dat zij zich aan de regels willen houden en daarmee boetes willen vermijden. Het gerechtelijk vervolgen van een aantal cafés, ook met personeel, zou een voorbeeldfunctie kunnen vervullen. Er zou duidelijker worden welke sancties er staan op overtreding, en het zou de wet wat meer status geven. Nu denken nog veel cafés zich hier aan te kunnen onttrekken. Positief punt van deze vorm van actie is dat rechtszaken wel aandacht krijgen in de media.

Kortom. Er is nog een lange weg te gaan om een volledige naleving van het horeca rookverbod te genereren. Maar we moeten niet wanhopen. Onderzoek verschaft ons inmiddels veel ideeën voor interventies die hogere naleving kunnen realiseren. Maar onderzoek laat ook zien hoeveel succes de wetgeving in één jaar tijd wél heeft geboekt. Tien maanden na de invoering van het verbod staan bezoekers in 23 van de 39 Enschedese cafés niet meer in de rook. 66% van het personeel is voorzien van een rookvrije werkplek. Zo is er weer een flinke stap gezet naar een samenleving waarin het fenomeen roken een steeds kleinere rol vervuld.

9. Referenties

Dit onderzoek is mede mogelijk gemaakt door KWF kankerbestrijding.

- Ayres, J.G., Semple, S., MacCalman, L., Dempsey, S., Hilton, S., Hurley, J.F., Miller, B.G., Naji, A. & Petticrew, M. (2009). Bar workers' health and environmental tobacco smoke exposure (BHETSE): symptomatic improvement in bar staff following smoke-free legislation in Scotland. *Occupational and Environmental Medicine*, 66, pp. 339–34
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, pp. 179-211
- Bieleman, B., Biesma, S., Kruize, A. & Snippe, J. (2004). *Factsheet Monitor alcoholverstrekkung 2003*. Verkregen op 15 maart 2009 van http://www.intraval.nl/pdf/man2004_factsheet.pdf
- Biener, L., Garrett, C.A., Skeer, M., Siegel, M. & Connolly, C. (2007). The effects on smokers of Boston's smoke-free bar ordinance: A longitudinal analysis of changes in compliance, patronage, policy support, and smoking at home. *Journal of Public Health Management and Practice*, 13, 6, pp. 630-636
- Binkin, N., Perra, A., Aprile, V., d'Argenzion, A., Lopresti, S., Mingozi, O. & Scodotto, S. (2007). Effects of a generalised ban on smoking in bars and restaurants. *The International Journal of Tuberculosis and Lung*, 11, 5, pp. 522 -527
- Braverman, M.T., Aarø, L.E. & Hetland, J. (2007). Changes in smoking among restaurant en bar employees following Norway's comprehensive smoking ban. *Health Promotion International*, 23, 1, pp. 5-15
- Eadie, D., Heim, D., MacAskill, S., Ross, A., Hastings, G. & Davies, J. (2008). A qualitative analysis of compliance with smoke-free legislation in community bars in Scotland: implications for public health. *Addiction*, 103, 6, pp. 1019-1026
- ESOMAR. (2005). *ESOMAR World Research Codes & Guideline: Mystery Shopping Studies*. Verkregen op 30 maart 2009 van http://www.esomar.org/uploads/pdf/ESOMAR_Codes&Guidelines_MysteryShopping.pdf
- Expertisecentrum Rechtspleging en Rechtshandhaving (2006). *De 'Tafel van elf.' Een veelzijdig instrument*. Ministerie van Justitie. Verkregen op 2 april 2009 van http://www.servicecentrumhandhaving.nl/images/Brochure%20Tafel%20van%20Elf%20uitgebreid_tc_m39-30321.pdf

- Finn, A., Kayandé, U. (1999). Unmasking a Phantom. A psychometric assessment of mystery shopping. *Journal of Retailing*, 75, 2, pp. 195-217
- Glantz , S.A. & Parmley, W.W. (1991). Passive smoking and heart-disease. Epidemiology, physiology and biochemistry. *Circulation*, 83, 1, pp. 1-12
- Goodman, P., Agnew, M., McCaffrey, M., Paul, G. & Clancy, L. (2007). Effects of the Irish smoking ban on the respiratory health of bar workers and air quality in Dublin. *American Journal of Respiratory and Critical Care Medicine*, 175, pp. 840-845
- Gosselt, J.F., van Hoof, J.J., de Jong, M.D.T & Prinsen, S. (2007). Mystery shopping and alcohol sales: do supermarkets and liquor stores sell alcohol to underage customers? *Journal of Adolescent Health*, 41, pp. 302-308
- Heloma, A., Jaakkola, M.S., Kähkönen, E. & Reijula, K. (2001). The short-term impact of national smoke-free workplace legislation on passive smoking and tobacco use. *American Journal of Public Health*, 91, 9, pp. 1416-1418
- Kawachi, I., Pearce, N.E. & Jackson R.T. (1989). Deaths from lung cancer and ischemic heart disease due to passive smoking in New Zealand. *The New Zealand medical Journal*, 102, pp. 337-340
- Kollenburg, van K. (2007) *Zonder rook, kan het ook. Studie naar de effectiviteit van attitudes ten aanzien van rookrestrictiemaatregelen van de overheid.*
- Nagelhout, G., Willemsen, M., van den Putte, B., Crone, M. & de Vries, H. (2009). *International Tobacco Control (ITC) policy evaluation project: De effecten van de rookvrije horeca op rookgedrag.*
 Verkregen op 14 juni 2009 van:
<http://www.stivoro.nl/Upload/ITC%20april%202009%20Effecten%20rookvrije%20horeca%20op%20rookgedrag.pdf>
- STIVORO, (2004). *Checklist: De rookvrije school.* Verkregen op 12 april 2009 van
http://www.stivoro.nl/Upload/-01392_420x297_Checklist.pdf
- STIVORO, (Z.D). *Wat doet roken met uw lichaam.* Verkregen op 5 april 2009 van
http://www.stivoro.nl/Voor_volwassenen/Gezondheid_roken/Wat_doet_roken_met_uw_lichaam/Index.aspx?mld=9927&rid=142

STIVORO, (Z.D). *Ziekte en roken*. Verkregen op 5 april 2009 van

http://www.stivoro.nl/Voor_volwassenen/Gezondheid_roken/Ziekte_roken/Index.aspx?mld=9927&rid=145

STIVORO, (2008). *Roken, de harde feiten*. Verkregen op 5 april 2009 van

<http://www.stivoro.nl/Upload/artikel/Cijfers/Factsheet%202008.pdf>

Surgeon General. (1982). *The health consequences of smoking: Cancer. A report of the*

Surgeon General. Washington, DC, U.S. Department of Health and Human Services, Public Health Service, Office on Smoking and Health, pp. 82-50179

Surgeon general. (1986). *Introduction, overview, summary and conclusions: The health consequences of*

involuntary smoking. Washington, DC. U.S. U.S. Department of Health and Human Services, Public Health Service, Office on Smoking and Health, pp. 3-25

Sutton, S. (2006). Predicting and explaining intention and behaviour: How well are we doing? *Journal of Applied*

Social Psychology, 28, 15, pp. 1317-1338

Taylor, A.E., Johnson, D.C., & Kazemi, H. (1992). Environmental tobacco smoke and cardiovascular disease. A

position paper from the Council on Cardiopulmonary and Critical Care, American Heart Association. *Circulation*, 86, 2, pp. 699-702

Tjoelker, M. (2008) *Niet de sigaretten, wel de geur*. Verkregen op 16 april 2009 van

<http://www.dag.nl/overige/sigaretten-wel-geur-52178>

VWA (2009). *Inventarisatie naleefniveau rookvrije horeca*, januari 2009. Verkregen via

http://www.vwa.nl/cdlpub/servlet/CDLServlet?p_file_id=33784

VWA (2009). *Inventarisatie naleefniveau rookvrije horeca*, voorjaar 2009. Verkregen via

http://www.vwa.nl/cdlpub/servlet/CDLServlet?p_file_id=36982

VWA & RIVM. (2008). *Luchtvervuiling in horecagelegenheden voor en na invoering van het verbod*.

Verkregen op 10 april van

http://www.vwa.nl/portal/page?_pageid=119,1639827&_dad=portal&_schema=PORTAL&p_file_id=30702

Wortley, P.M., Caraballo, R.S., Pederson, L.L. & Pechacek, T.F. (2002). Exposure to secondhand smoke in the

workplace: serum cotinine by occupation. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 44, 6, pp. 503-509

10. Bijlagen

10.1 Instructie presentatie mystery shoppers [Is hier niet bijgevoegd, bestand was te groot voor verzending]

10.2 Checklist mystery shop onderzoek

Checklist   Naam Café .....   Observatiemoment 09.00 23.30 01.30

Teamnummer: .....   **Teamlid 1:** .....   **Teamlid 2:** .....

A) Fysieke eigenschappen van het café

1. Is er een rokersruimte aanwezig in het café?   ja   nee
2. Is deze op het moment van observatie afgesloten?   ja   nee
3. Is er buiten een terras aanwezig waar gerookt kan worden?   ja   nee
4. Is dit terras overdekt?   ja   nee
5. Is dit terras overdekt volgens de wettelijke eisen? (min. 1 zijde geopend)   N.v.t   ja   nee
6. Staan er warmte palen buiten?   ja   nee
7. Staan er tafels en stoelen buiten?   ja   nee
8. Wordt er ook buiten bediend?   ja   nee

B) Communicatiemiddelen

9. Staan er asbakken op tafels/op de bar in het café?   ja   nee
10. *Vink aan* op welke plekken communicatiemiddelen aanwezig zijn die wijzen op het rookverbod?

- Sticker/bordje op de deur
Sticker op het raam zichtzijde naar buiten
Sticker op het raam zichtzijde naar binnen
Bordje(s) op tafels/bar
Sticker/bordje aan de muur

Anders, namelijk .....
.....

C) Naleving van het rookverbod

11. Hangt er in het café een tabakslucht?   ja   nee
12. Is het mogelijk dat deze lucht vanaf buiten naar binnen is getrokken?   ja   nee
13. Wordt er op het moment van observatie door de werknemers/ eigenaar binnen gerookt?   ja   nee
14. Door hoeveel bezoekers wordt op het moment van observatie binnen gerookt?   .....
15. Wordt er op het moment van observatie buiten (op het terras) gerookt?   ja   nee
16. Wat is het antwoord van een werknemer/ eigenaar op de vraag:
    'Mag ik hier binnen van u roken?' **ALLEEN LAATSTE MEETMOMENT (01.30)!**   ja   nee
17. Zijn er nog andere aanwijzingen dat in dit café het rookverbod toch overtreden wordt?   nee

Ja, namelijk .....
.....

D) Samenstelling publiek

18. Wat is de samenstelling van het publiek? Geef een schatting.

Geslacht   Man   .....%   Vrouw   .....%

19. Welke subculturen zijn hier allemaal vertegenwoordigd?*

.....
.....

*Denk aan: Hiphoppers/ alto's/kakkers/nerds/gabbers/homoseksuelen/rockers/sjonnies en anita's/ gothics /studenten/ etc...

20. Wat is de leeftijdsverdeling van het publiek?
0 -20	jaar	.....%
21-30	jaar	.....%
31-50	jaar	.....%
50+	jaar	.....%

21. Hoe druk was het binnen in het café?
- slechts enkele bezoekers
  - halfvol
  - gezellig druk
  - stampvol

E) Overig

22. Hoeveel personeelsleden waren er ten tijde van observatie aan het werk? .....
23. Kent een van de beide teamleden de eigenaar of aanwezige werknemers? ja nee
24. Heb je het idee dat je als team opvalt bij het personeel / de eigenaar? ja nee

25. Opmerkingen/opvallendheden. **Is er data die je niet goed hebt kunnen observeren? Noteer!**

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

26. Welke kosten heb je gemaakt in dit café?

Kosten consumptie(s)/entree: € .....

10.3 Brief voor noodsituaties

Enschede, 16 mei 2009

Geachte café houder/werknemer,

In uw café wordt vanavond wetenschappelijk onderzoek verricht in opdracht van de Universiteit Twente. Mijn naam is Karlijn van Kollenburg en ik ben de onderzoeksleider.

Bij deze kan ik u verzekeren dat alle verzamelde data absoluut geanonimiseerd verwerkt zal worden. De data zal slechts voor wetenschappelijke doeleinden worden gebruikt en niet worden verstrekt aan derden. Uw privacy en dat van het café blijft hierdoor optimaal gewaarborgd. Mocht u toch bezwaren hebben of wilt u inzicht in de toedracht van dit onderzoek neemt u dan alstublieft contact met mij op.

Dit door middel van telefoonnummer: 0623115537

U kunt ook via de mail op een later tijdstip uw vraag stellen via:
k.van.kollenburg@live.nl

Hopend u hierbij voldoende geïnformeerd te hebben,

Met vriendelijke groet,

Karlijn van Kollenburg

10.4 Vragenlijst

Hieronder vindt u een overzicht van de vragenlijst die voorgelegd is aan personeelsleden en eigenaren van alle 39 cafés in het centrum van Enschede. De stellingen konden worden beoordeeld aan de hand van een 5 punts Likert schaal uiteenlopend van 'helemaal mee oneens' tot 'helemaal mee eens.' Achter elke stelling wordt weergegeven tot welk construct deze behoort.

(a) Vragen over uzelf

Stelling	Construct
De huidige wetgeving ten aanzien van roken in de horeca is ongeschikt	Persoonlijke acceptatie van beleid
Horecapersoneel dient beschermd te worden tegen de gevaren van meeroken	Acceptatie van beleidsdoel
Tijdens drukte ben ik in staat het rookverbod te handhaven	Praktische haalbaarheid
Mijn klanten beleven méér plezier aan hun cafébezoek sinds de invoering van het rookverbod	Sociale norm (intern)
Tijdens mijn werkzaamheden in het café let ik er goed op of er gerookt wordt	Zelfgerapporteerde naleving
Elke werknemer moet een rookvrije werkplek hebben	Acceptatie van beleidsdoel
Het hangt van de situatie af of ik het rookverbod kan handhaven	Praktische haalbaarheid
Ik vind dat ik me aan regels hoor te houden	Normgetrouwheid
Ik vind het moeilijk klanten aan te spreken op hun rookgedrag	Praktische haalbaarheid
Het rookverbod past in deze tijd	Persoonlijke acceptatie van beleid
Tijdens mijn werkzaamheden in het café sta ik oudere klanten toe om te roken	Zelfgerapporteerde naleving
Als mensen willen roken in een kroeg zou dat moeten kunnen	Persoonlijke acceptatie van beleid
Horecawerknemers hoeven het niet te pikken wanneer zij in hun werk bloot worden gesteld aan rooklucht	Acceptatie van beleidsdoel
Mijn meest belangrijke klanten willen dat ik het rookverbod negeer	Sociale norm (intern)
Tijdens openingstijden rook ik zelf wel eens in het café	Zelfgerapporteerde naleving
Het weer kan bepalend zijn of ik klanten binnen laat roken	Zelfgerapporteerde naleving
Roken hoort in een café nu eenmaal thuis	Persoonlijke acceptatie van beleid
Bij een bepaald bezoekerspubliek is het voor mij moeilijker het rookverbod te handhaven (bijvoorbeeld vaste klanten of oudere bezoekers)	Praktische haalbaarheid
Het rookverbod is een goede maatregel om horecapersoneel tegen meeroken te beschermen	Persoonlijke acceptatie van beleid
Tijdens mijn werkzaamheden in het café sta ik vaste klanten toe om te roken	Zelfgerapporteerde naleving
Ik vind het persoonlijk niet erg als er in kroegen gerookt wordt	Persoonlijke acceptatie van beleid
Het rookverbod is een betuttelende maatregel	Persoonlijke acceptatie van beleid

Wanneer mij gevraagd wordt door klanten of zij mogen roken antwoord ik ontkennend	Zelfgerapporteerde naleving
Mijn klanten houden van een rokerige kroeg	Sociale norm (intern)
Als je in de horeca gaat werken kies je er zelf voor mee te roken met bezoekers	Acceptatie van beleidsdoel
Mijn klanten verwachten van mij dat ik hen toesta te roken	Sociale norm (intern)
Ik volg alleen regels als ik het gevoel heb daar voordeel aan te behalen	Normgetrouwheid
Ik pas mijn beleid aan, op de mening van de meerderheid van mijn klantenpubliek	Sociale norm (intern)
De boetes die gegeven worden na overtreding van het rookverbod vind ik erg hoog	Sanctie ernst
Als ik iemand zie roken tijdens mijn werkzaamheden in het café grijp ik in	Zelfgerapporteerde naleving
Roken in de horeca gaat ten koste van de gezondheid van het personeel	Acceptatie van beleidsdoel

(b) Vragen over andere personen werkzaam in het café (*collega's, werknemers*).

Stelling	Construct
Mijn collega's/werknemers zijn tijdens drukte in staat het rookverbod te handhaven	Praktische haalbaarheid
Personeel is geleerd hoe zij moeten handelen wanneer klanten het rookverbod overtreden	Voorlichting
Sommige collega's/werknemers roken wel eens in het café tijdens openingstijden	Zelfgerapporteerde naleving
Mijn collega's/werknemers zouden het niet erg vinden als ik het rookverbod zou negeren	Sociale controle
Wanneer klanten collega's/werknemers vragen of zij binnen mogen roken antwoorden deze ontkennend	Zelfgerapporteerde naleving
Het hangt van de situatie af of collega's/werknemers het rookverbod kunnen handhaven	Praktische haalbaarheid
Werknemer en werkgever/bedrijfsleider bespreken wel eens hoe het rookverbod beter gehandhaafd kan worden	Voorlichting
Mijn collega's/werknemers vinden het moeilijk klanten aan te spreken op hun rookgedrag	Praktische haalbaarheid
De werkgever van dit café zou er absoluut achter komen wanneer werknemers het rookverbod overtreden	Sociale controle
Mijn collega's/werknemers staan roken wel eens toe aan vaste klanten	Zelfgerapporteerde naleving
Mijn collega's/werknemers zouden het door hebben wanneer ik mij niet aan het rookverbod hou	Sociale controle
Bij een bepaald bezoekerspubliek is het voor mijn collega's/werknemers moeilijker het rookverbod te handhaven	Praktische haalbaarheid
Mijn collega's/werknemers zouden er niets van zeggen als ik klanten toesta te roken	Sociale controle
Mijn collega's/werknemers letten er op of er gerookt wordt	Zelfgerapporteerde naleving
Voorafgaand aan het rookverbod zijn er instructies gegeven hoe personeel hier mee om moet gaan	Voorlichting
Mijn collega's/werknemers staan roken wel eens toe aan oudere klanten	Zelfgerapporteerde naleving
De werkgever van dit café vindt het niet erg als personeel klanten laat roken in het café	Sociale controle
Voor mijn collega's/werknemers kan het weer bepalend zijn om klanten binnen te laten roken	Zelfgerapporteerde naleving

De werkgever van dit café houdt nauw in de gaten of het personeel het rookverbod naleeft	Sociale controle
Mijn collega's/werknemers grijpen direct in wanneer ze iemand zien roken	Zelfgerapporteerde naleving
De werkgever van dit café zou werknemers berispen wanneer zij het rookverbod zouden negeren	Sociale controle
Er zijn instructies gegeven hoe te handelen wanneer klanten het rookverbod overtreden	Voorlichting

(c)Vragen over uw café

Stelling	Construct
Ik heb het idee dat dit café binnenkort wordt gecontroleerd op de naleving van het rookverbod	Controlekans
Het rookverbod zorgt voor minder klanten in dit café	Kosten en Baten
In dit café wordt nooit gerookt	Zelfgerapporteerde naleving
Door het rookverbod wordt er minder drank geconsumeerd in dit café	Kosten en Baten
Een boete voor het overtreden van het rookverbod is nog altijd goedkoper dan de omzetverlies die het café zou lijden bij naleving	Sanctie ernst
Dit café houdt zich over het algemeen altijd aan de regels	Normgetrouwheid
In dit café wordt hetzelfde rookbeleid gevoerd als in andere gelijkwaardige cafés	Sociale norm (extern)
Het rookverbod zorgt voor een verminderde omzet in dit café	Kosten en Baten
Over een boete van de Voedsel en Waren Autoriteit (VWA) komt dit café wel weer heen	Sanctie ernst
In dit café wordt bij slechte weeromstandigheden wel eens gerookt	Zelfgerapporteerde naleving
Dit café is in de navolging van het rookverbod erg afhankelijk van wat concurrerende cafés doen	Sociale norm (extern)
De klanten van dit café weten van het bestaan van de kliklijn bij de VWA af	Controlekans
Door het rookverbod komen er méér bezoekers naar dit café	Kosten en Baten
Dit café zou ernstige schade lijden wanneer het beboet zou worden door de VWA	Sanctie ernst
Het rookverbod doet afbreuk aan de reputatie van dit café	Kosten en Baten
De kans dat dit café gecontroleerd wordt door een inspecteur van de VWA is klein	Controlekans
In dit café wordt gerookt na sluitingstijd	Zelfgerapporteerde naleving
Dit café houdt zich alleen aan regels als deze voordelig zijn voor het café	Normgetrouwheid
De klanten van dit café zouden niet gaan klikken bij de VWA wanneer het rookverbod werd overtreden	Controlekans

Bij een overtreding van het rookverbod tijdens een controle van de VWA:

Stelling	Construct
Is de kans groot dat dit café zijn vergunning kwijtraakt	Sanctiekans
krijgt een café eigenaar altijd een boete opgelegd	Sanctiekans
Is het mogelijk dat dit café wordt aangeklaagd wegens een economisch delict	Sanctiekans
Komt dit café er wel met een waarschuwing vanaf	Sanctiekans
Krijgt alleen de rokende klant in dit café een bekeuring	Sanctiekans
Kan het zover komen dat dit café (tijdelijk) gesloten wordt	Sanctiekans

Welke gelegenheden in Enschede vormen voor uw café de grootste concurrentie. Kunt u de naleving van het **rookverbod** in deze cafés bepalen? Deze gegevens worden in géén geval verstrekt aan derden en zullen enkel geanonimiseerd verwerkt worden in dit onderzoek!

Café naam .....

Naleving Volledige naleving (er wordt niet gerookt)
 Wisselende naleving (je mag er soms wel roken, soms niet)
 Geen naleving (je mag er altijd roken)
 Onbekend

Café naam .....

Naleving Volledige naleving
 Wisselende naleving
 Geen naleving
 Onbekend

Café naam .....

Naleving Volledige naleving
 Wisselende naleving
 Geen naleving
 Onbekend

Café naam .....

Naleving Volledige naleving
 Wisselende naleving
 Geen naleving
 Onbekend

(d) Overige vragen

Wat zijn volgens u de belangrijkste redenen voor het voeren van huidig rookbeleid in dit café? (Waarom leeft uw café het rookverbod wel/niet na?)

.....
 .....
 .....

Het rookverbod in de horeca is gericht op de bescherming van:	☐ Meerokende bezoekers ☐ Het horecapersoneel ☐ Allebei
Is er binnen het café wel eens gebruik gemaakt van een geurmachine die sigarettenrook verspreid?	☐ nee ☐ ja ☐ geen idee
Heeft u in de afgelopen drie maanden gerookt?	☐ nee ☐ ja
Rookt u dagelijks?	☐ nee ☐ ja ☐ NVT*
Heeft u de behoefte om te roken tijdens werktijd?	☐ nee ☐ ja ☐ NVT
Op welke avonden (vanaf 21.00) bent u per week werkzaam in het café?	☐ Maandag ☐ Dinsdag ☐ Woensdag ☐ Donderdag ☐ Vrijdag ☐ Zaterdag ☐ Zondag
Wat is uw functie binnen het café (barman/vrouw, bedrijfsleider)?	
Wat is uw geboortjaar?	
Wat is uw geslacht?	☐ man ☐ vrouw

*NVT staat voor Niet van Toepassing